

LOVRE KATIĆ

REAMBULACIJA DOBARA
SPLITSKOGA NADBISKUPA 1397. GODINE

Nove političke prilike, nastale poslije smrti Ludovika Velikog, i po braće Horvata, oslabile su vezu dalmatinskih gradova s Ugarskom, a vlast se bosanskih vladara sve više širila po dalmatinskom primorju. Došla je do vrhunca, kad se Tvrtko I. godine 1390. prozvao kraljem Hrvatske i Dalmacije te postao gospodarem Klisa, Splita, Omiša i Trogira. Ovi su se gradovi dugo odupirali bosanskomu gospodstvu i zaklinjali su Žigmunda, da im ne uzme za zlo, ako se pokore Tvrtku, jer već više godina nisu ni zrna grožđa ni žita ubrali sa svojih njiva, otkada su Bošnjaci na Klisu, a ugarsko-hrvatski kralj nije poslao pomoći.¹

Među najodanijim pristašama Žigmundovim bio je splitski nadbiskup Andrija Gualdo i, posve naravno, morao je mnogo nevolja pretrpjeti od bosanske

Gualdov prethodnik Ugolino de Mala Branca morao je pobjeći iz Splita. Kako su mnoge zemlje nadbiskupske Menze ležale na kliškom i omiškom teritoriju, to su se njihovi međaši pomjerali, a djelomice su bile i otete od Gualdovih neprijatelja, koji su protiv njega radili kod bosanskih kad je Gualdo htio podići zamak, da obrani svoje posjede u Putalju od Vlaha, koji su prelazili i

škom polju, ban Vuk Vukčić (kako je sam priznao) potaknut biskupovih neprijatelja, da mu zabrani zidati kaštel. Kasnije mu je to dopustio pismom pisanim u Poljsju dne 10. listopada 1392.²

I sami građani Splita, a i neki svećenici, nisu dali mira nadbiskupu, se razabira

Makar nadbiskup stekao naklonost bosanskog kralja Tvrtka I. i Dabiše, ipak mu oni nisu mogli pomoći, da prikupi uzurpirana dobra Menze, jer su mnoga već prešla preskripcijom u tuđe vlasništvo.

¹ Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić.

² Farlati, *Illyricum Sacrum* III, 336.

³ Farlati, o. c. III, 334-335.

Poslije propasti braće Horvata pod Doborom, pa obnovljenjem Đakovačkoga ugovora godine 1394. postao je i sam bosanski kralj Žigmundov vazal, i Andriji Gualdu pružila se dobra prigoda, da se opet okrene svome starom zaštitniku ugarsko-hrvatskom kralju, koji je tada oprostio svome prijatelju tobožnju nevjeru, jer je znao, koliko mu splitski nadbiskup može biti od pomoći u Dalmaciji, koju su mu Mlečani nastojali preoteti.

Poslije nikopoljske katastrofe god. 1396. Žigmund se preko Carigrada i Dubrovnika vraćao u svoju kraljevinu. U Splitu ga je dočekaio nadbiskup i iskoristio priliku, da isposluje od kralja naredbu, neka mu se vrate oteti posjedi. Došavši u Knin, gdje se Žigmund zaustavio čitav mjesec dana, povjerio je kninskomu kaptolu, da izabere svoga čovjeka, koji će izvršiti reambulaciju dobara splitske nadbiskupije i utvrditi međe posjeda, ispitavši prije dokumente i svjedoke. Kaptol je taj posao povjerio svome biskupu Ladislavu. Žigmund je bio naredio, da reambulator uzme sa sobom dva tri Splicićanina, kastelane Klisa i Omiša i poštene ljude iz Klisa, Omiša i Poljica.

Ladislav je započeo svoj posao »na dan obraćenja sv. Pavla« (25. siječnja) i završio ga oko 25. veljače, kad je poslao opis posjeda zajedno s popratnim pismom Žigmundu.

Polazna točka njegove reambulacije bila je u Jesenicama, zapravo Supetru, od posjeda negdašnjega samostana sv. Petra Gumajskog, i to s istočne strane kod »Pasjega rta«, danas Mali rat, pa prema Svetom Stjepanu, staroj crkvi iz XI. stoljeća, a možda i starijoj, pa na Mutogras u Podstrani i na Suhi most u Dujmovači, zatim na Prosik u Solinu, onda Gospin Otok i zemlje Gospe od Otoka, koje su pripale Menzi, potom na Bunje i Slano zapadno od Amfiteatra u Solinu, pa na Srinjin i Osić u Poljicima i konačno Labin.

U gradu Splitu, u splitskom polju i u najvažnijem posjedu Sućurcu nije Ladislav izvršio reambulaciju, a i o posjedima na Braču i o Bartolovštini u Šibeniku nema ni riječi u njegovoj reambulaciji.

U to je doba nadbiskup Andrija bio na dvoru kod Žigmunda, i kad je tamo prispjelo pismo Ladislavljevo, odmah je primijetio, da je Ladislavljev opis nepotpun. Uostalom i sam Ladislav u pismu Žigmundu naglašuje, da su mnoge isprave bile kod nadbiskupa Andrije, pa nije mogao posao potpuno izvršiti bez tih dokumenata, a pri svome radu osvrtao se, po naredbi istoga Žigmunda, na stare isprave i montaneje. Da je tako zaista i radio, vidi se po tome, što se mjestimice drži ne samo reda već i izraza uzetih iz montaneja. Dok je još bio na dvoru Žigmundovu, nadbiskup je zamolio kralja, da ponovo povjeri isti posao reambulacije kome drugome, da ga potpunije obavi. I opet se Žigmund obraća kninskim kanonicima, da izaberu između sebe lice, koje će uzeti iz broja od kralja sjede splitske nadbiskupije, odrediti međaše i utvrditi razna prava i povlastice.

Kanonicima izabraše svoga druga Bartolomeja, sina nekoga Tome iz Požege⁴ i kraljeva čovjeka Petra Pribjetavč

Ta su dvojica počela svoj posao na dan sv. Lovrinca (10. kolovoza). Za osam dana dovršili su ga, jer su upotrebili već gotov opis Ladislavljev i dobrim ga dijelom jednostavno prepisali.

⁴ Idem IV, 20.

Ipak su obilazili zemlje i medaše, saslušali kmetove i medašnike, pregledali stare medašne znakove i, gdje je trebalo, uz stare postavili nove, »reambulando iuxta regni consuetudinem« po običaju kraljevstva.

Nakon toga počekali su tri dana »tribus diebus legitimis«, ne će li tko dići kakav prigovor, pa kad toga nije bilo, dosudili su nadbiskupu zemlje prema svome popisu i opisu.⁵

I oni su radili po starim dokumentima i montanejima, ne samo po onima, koje su im crkveni ljudi prikazali, već i razni posjednici s Klisa i Poljica. To se najbolje vidi po tekstu reambulacije, koji se nalazi u arhivu biskupske kurije u Splitu i koji je mnogo opširniji na nekim mjestima nego onaj, koji je Farlati štampao (Illyrici Sacri tomus III, str. 338–347). Reambulatori imali su uz dokumente i montaneje u rukama i starije registre i reambulatorije. U ovim zbirkama dokumenata nalaze se nekoji falsifikati, no za pitanje, kojim se bavi ova radnja u prvom redu, ispitivanje lokaliteta, njihovih ubikacija i toponima, nije to presudno, jer baš falsifikati moraju da paze, da u tome budu vjerojatni i pouzdani.

Što se tiče jednoga kartulara, koji je u ovoj radnji pri reambulaciji posluzio kao važan dokumenat, ne mogu se složiti s mišljenjem jednoga našeg povjesnika, koji proglašuje taj registar falsifikatom, ali odgovornost za tu tvrdnju prebacuje na autora te »vrlo uvjerljivo date hipoteze«, koja proglašuje falsifikatima i povelje Trpimira i Mutimira, dapače to joj je i glavni cilj, a za kartular stolne crkve u Splitu iz god. 1333. tvrdi, da je učinjen 1396. ili godinu kasnije.⁶ Po autoru te hipoteze ovakav bi jedan spis, na kojem se nije ni crnilo osušilo, protivnici nadbiskupovi slijepo priznali autentičnim pri našoj reambulaciji i već šezdeset godina starim. Dokazi autorovi su vrlo labavi i nelogični, a i u našoj historiografiji nisu uzdrмали vjeru u Trpimirovu i Mutimirovu povelju, pogotovu, kad je isti autor objavio iz treće ruke neke nekontrolirane podatke, po kojima bi u crkvi sv. Jurja na Putalju bili afreski dvaju gore spomenutih kneževa, što treba s velikim oprezom prosuditi, koliko se može vjerovati svemu tome.

BARTOLOMEJEVA REAMBULACIJA

Pri proučavanju tematike ovih reambulacija držat ću se Bartolomeja, jer je njegov rad potpuniji. Njegova reambulacija počinje sa nadbiskupskom lačom u Splitu.

U SPLITU

I Et primum incipiendo in ipsa civitate Spaleti est Curia ipsius Archiepiscopatus cum omnibus palatiis, domibus, Turri et domo cum volta sive camera Archidiaconali et synagoga Sdorium vocatum, cum capellis et camera inhaerente ipsius synagogae sub domo q. Radovani Clementis, cum omnibus

⁵ Idem III, 342.

⁶ V. Novak, Supetarski kartular, Dj. J. a. zn. i umj., Zgb 1952, str. 68.

et singulis eius Curiae iuribus et pertinentiis, bugnis seu voltis et aliis quibuscunque sub se a fundamentis supra et iuxta se positis, ubique habens pro metis ex parte orientis et austri murum ipsius palatii archiepiscopalis, qui est etiam pro muro ipsi civitati, incipendo ex parte aquilonari a Turri sive domo Cipriani Zanini per directum versus meridiem cum tota turri, quae est in angulo ipsius Curiae et civitatis usque sicut de directo versus aquilonem respiciendo ... ipsa domus archidiaconalis et synagoga circa viam vicinalem, qua itur ad macerias.«

Po ovome se opisu slika stare nadbiskupske palače ovakva prikazuje: Ona se sastoji od više zgrada: palača, kuća, kule, velike svodene arcidakonove zgrade. Ne treba se čuditi takvom gotovo seoskom ambijentu palače, kad godine 1682. u vizitaciji nadbiskupa Cosmija čitamo, da se uz katedralu nalazi groblje u vrlo indecentnom stanju, jer po njemu raste trava i »tum propter sordes, quae a fenestribus domorum circumjacentibus dejiciuntur.«

Palači pripada i židovska sinagoga, koja je bila u podzemlju, jer je uza nju neka prostorija *ispod kuće* Radovana Klementova. Za ubikaciju stare židovske sinagoge važni su kasniji podaci. Godine 1495. nadbiskup Averoldus dopustio je bratovštini Corporis Christi »super cimiterium parvum, quod est post praedictam ecclesiam Sancti Domnii versus et prope Sdorium, albergum unum«.

tum 10. X. 1495.) Ova je kuća zaista
dine 1937.

U arhivu sjemeništa, koji je izgorio za prošloga rata, našao sam prije rata pod sign. XLIX br. 43 ex 1870. bilješku o najmu na pet godina »di una casa del Seminario vescovile di Spalato sita in questa città al civico No 384 nella località della Sdorie« a pod sign. XLVII spis br. 98 ex 1865. kaže: Il seminario vescovile di Spalato possiede due casette collocate nella località di Sdorie (o vicino alla Buonamorte) – (Dušice, crkva kod Srebrenih vrata, koja je bila porušena od bomba u prošlom ratu. Dakle je Sdorium ili sinagoga bila na istočnoj strani katedrale.)

Uz palaču su i druge sporedne kakvi se i danas vide. U čitavoj južnoj polovini palače velike su supstrukcije na svodove ispod Kriptoportika, a visoke su do 8 m, one se umanjuju i gube u sredini palače. Od ovih podzemnih prostorija mnoge su postale tijekom vjekova crni bunari gornjih kuća.

Sama nadbiskupska palača naslonjena je bila na jugoistočnu četvrtastu kulu Dioklecijanove palače (kula Grisogono). Sinagoga (sdorium od Synedrion?) kasnije se zove curtis Sabbacorum-dvor ribara (danas šabakuni znače vrstu mreže).⁷

Čitav kompleks zgrada proteže se od jugoistočne kule do kule ili kuće Ciprijana Zanini. Ova je kuća bila kod danas restauriranih Srebrenih vrata, a bila je porušena malo kasnije od godine 1397., pošto je Hrvoje Vukčić Hrvatinić bio imenovan i 4. studenoga svečano ustoličen u čast splitskoga hercega. Zaninijeva je kuća srušena i na njezinu mjestu se podigla kula, sjedište hercega Hrvoja.⁸

⁷ Bulić-Karaman, Palača cara Dioklecijana u Splitu, Zgb 1927, 234–240.

⁸ Idem, str. 242.

Kula uz more, oko koje se širio nadbiskupov dvor, sjedište je splitskoga prvostolnika već od vremena, kad su se Solinjani vratili sa Šolte i Brača i nastanili se u Splitu. Toma Arcidakon izvješćuje o tome ovako:

»Tada je spomenuti Sever svoju kuću, koju je zadobio u Splitu, darovao crkvi zajedno s kulom na uglu, određivši, da tu bude biskupski dom (episcopium). Tu je časnii nadbiskup Ivan počeo stanovati.«⁹

Biskupija je zahvaćala gotovo četvrti dio Dioklecijanove palače, od istočnog zida, uz koji je kula, do Srebrenih vrata (kuća Zaninijeva), dakle od mora do sredine istočnoga zida. pa na moru linija od ugaone kule do tačke na zapadu na liniji Vestibul-more, t. j. do neke ulice, kojom se zakreće k predjelu zvanu Gomile (Maceriae.)¹⁰ Ta se ulica danas zove Akademije Ilirske. Maceriae su negdašnji Dosud, gdje su valjda bile neke ruševine, a još danas se vide eksedre od opeka (polukružne dvorane, zbornice).¹¹

Kuća Arcidakonova jest stari Vestibul, kasnije donedavna zvan Rotunda. Kakav je izgledao taj današnji centrum Splita, pokazuje nam dokument Ivana Silvestrova, koji ustupa Nikoli, naravnome sinu Andrije, splitskoga arhiepiskopu, sva prava, koja ima na *potleušicu* na mjestu, gdje je postavljena u Splitu na Gomilama (in Maceriis) uz kuću Radina mornara i uz *potleušicu* Mikule Semernjića.¹²

S pravom kaže Farlati, da je ova stara palača bila uzorita zbog starine i velike ljepote. Pala je žrtvom požara u noći između 30. i 31. prosinca 1506. g. a s njom su izgorjeli mnogi originalni povijesni dokumenti. Poslije toga su nadbiskupi stanovali po privatnim kućama, koje su unajmljivali, pa su arhivski spisi lako propadali zbog čestih selidbi, odsutnosti nadbiskupa i turskih ratova. Tek je nadbiskup Bonifacij Albano godine 1668. sagradio novu palaču, koja se ni veličinom ni ljepotom nije mogla usporediti sa starom.¹³ Ova se nova imala urediti i raširiti, pa su vremenom kupljene tri kuće u blizini. O tome potanko izvješćuje Cosmi u svojoj Relazione, bilježeci i troškove za taj posao.¹⁴

II U drugoj točki reambulacije opisuje se vrt nadbiskupov s bunarom. Vrt se je prostirao od kuće Ciprijana Zanini do mora sve uz gradski zid, koji je ujedno i zid nadbiskupove palače. To se i danas daje vrlo lako ubicirati na splitskom pazaru s vanjske strane gradskoga zida.

U blizini je s istočne strane velika njiva (Ager magnus), ali između ove njive i nadbiskupskoga vrta bio je dominikanski samostan s grobljem. Pri nekim radnjama g. 1934. na istočnoj strani dominikanskoga samostana naišlo se na trag starih grobova i na ostatke zidova stare crkve i samostana.

⁹ Toma Arcid. u Račkoga Doc. str. 34.

¹⁰ Farlati, III, 426.

¹¹ Bulić-Karaman, o. c., str. 240.

¹² Vl. Rismondo, Pomorski Split druge polovine XIV. st. – Notarske imbrevijature, Split 1954, str. 157, br. 159.

¹³ Cosmi St., nadbiskup splitski, Relazione della Mensa Archiepiscopale di Spalato del 1687., rukopis u Splitskoj bisk. kuriji fol. 12 r.

¹⁴ Ibidem, fol. 51–53.

Dominikanci se u Splitu spominju godine 1248., kad im je Dujam Crnčev (Diuimus filius Cerneche) oporučio 20 libara.¹⁵ Po Farlatiju utemeljen je samostan 1221. godine.¹⁶

Druga zemlja na istome mjestu u međašu je sa zemljom Sv. Marije de Moris vel de rivo. Crkva sv. Marije de Moris bila je porušena, kad su se dizali »Baščuni« u XVII. stoljeću na zapadu starog »burga«. Mjesto nje sagrađena je crkva Svetoga križa u Velom varošu. Zove se i *de rivo*, jer je onuda tekao potok današnjom Marmontovom ulicom, a dolazio je s Lovreta preko Dobroga. I Gospa od Pojišana imala je tu jednu zemlju. Ova se crkva prvi put spominje u oporuci nadbiskupa Pavla godine 1030. u obliku Panisano, pa zatim 1216. i 1275.

U UŽOJ OKOLICI SPLITA

U Firulama (po Smodlaci ime dolazi od riječi forule – poljanice) jedna je zemlja nad samim morem. Firule se spominju god. 1290.¹⁷

Malo dalje u Trsteniku zemlju omeđavaju dva javna puta, s juga i sa sjevera, a na istočnoj strani nad njom je zemlja Sv. Mihovila de Slano. Ta crkva Sv. Mihovila de Slano nalazila se u Solinu kod Amfiteatra, pa se u dokumentima zove i de Arena i de sabulo. Njezine fundacionalne isprave datiraju se oko 1000. godine i predmet su živoga raspravljanja o njihovoj autentičnosti. Iznad zemlje u Firulama bio je javni put, a takvih je bilo više po splitskom polju. Dolazeći od Firula ovaj se sastajao pod Visokom s rimskom cestom, koja je od Gripa preko Sućidara i Dragovode vodila u Solin.¹⁸

VIII. Kod Smrdečca su bile zemlje osim nadbiskupove još i nasljednika Nikole Gavozulića i Sv. Petra Žrnovničkoga (S. Petrus de Bade) i Sv. Mihovila de Slano. S. Petrus de Bade prvi se put spominje 11. svibnja 1227. u parnici između templara i patrona te crkve. Crkva je bila predana templarima, ali su je oni zapustili, pa su patroni tražili, da im se vrati. Napokon ih je nagodio nadbiskup Guncel, a tekst nagodbe napisao je Toma, klerik i zakleti splitski notar, naime splitske općine, a kasniji poznati pisac Toma arciđakon. Posjed te crkve bio je znatan i prostirao se po čitavom splitskom polju. Uz crkvu bio je i dvor (domus eum tota curia).¹⁹ Crkvica s polukružnom apsidom još postoji, a popravljena je 1645. kao i crkvica sv. Mande u istom splitskom polju, jer su ih bili oštetili Turci. Oko crkve je staro groblje sa stećcima.

Uz nadbiskupsku zemlju kod potoka Trstenika bila je i zemlja Sv. Mihovila de Slano. Ima više Trstenika u okolici Splita. Osim ovoga jedan je pod starim selom Kučinama uz Gladnike, jedan je u Sućurcu, a jedan kod Sv.

¹⁵ Smičiklas, Codex diplomaticus IV, str. 340.

¹⁶ Farlati, o. c. III, 271, Smičiklas VI, 116, 269.

¹⁷ Smičiklas, o. c. VI, str. 701.

¹⁸ Jelić Luka, Crtice o najstarijoj povijesti Splita (Vjesnik hrv. arh. društva. – N. S. II, 1896/97).

Camucio, karta iz 1571. u *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXXVI, 1913, tabla III.

¹⁹ Smičiklas, o. c. III, 268–269.

Petra Gumajskoga u Jesenicama. Ime dolazi od toga, što uz potoke rastu trstike. Ovaj splitski u najstarijim dokumentima zove se Calametus (god. 1096), »vineam in Calamito«²⁰, ali kako u gradu prevladava hrvatski elemenat, tako on dobiva hrvatsko

tinsko i hrvatsko ime: »usque ad vallem, que slavnice dicitur Trstenik, latine vero Calamet«.²¹ Godine 1397. u reambulaciji upotrebljava se samo hrvatsko: »In Tarstenico est magna terra«.

Toponim Smrdeći potječe od bunara Smrdeća, a tako se zove voda, koja zaudara i nije pitka. U montaneju De Carisa u splitskom kaptolskom arhivu mjesto Smrdeća toponim je zabilježen: »Smrdecha stagna = Smrdeća stagnja. Ova starohrvatska

u dokumentima. U ovome reambulatoriju naći ćemo je ubilježenu kod Svete Tekle-Sutikve (Stagnae – viae veteres), a u Splitu u Velom Varošu sačuvalo se iz starine do danas ime ulice Stagnja.

U IX. točki uz nadbiskupske zemlje ponovo se spominju zemlje Sv. Mihovila de Slano u Klapljem dōcu (Clapgi dol). Ovaj se toponim godine 1280. piše Chrapidol. Je li ime postalo od glagola krapiti, iterativni oblik od kropiti (Akadenski rječnik) ili od kojeg vlastitog imena? Godine 1180. spominje se Cirg(n)a filius Chrappe (Smičiklas C. D. II, str. 216). U tome predjelu su danas Škrape.

X. Uz Škrape zaista su Lokve, koje su ubilježene u X. točki i koje okružuje s istoka i s juga rimska cesta (via publica), a ta se tu stavlja kao oznaka međaša. Lokve su postale od latinske riječi Lacus, pa i na ovome mjestu uz latinsko ime bilježi se njegova derivacija hrvatska: Slaculi sive Loque.

XI. Vrlo je zanimiv toponim u XI. točki »Ad petram tonatam«. Ad petram tonatam I. V. Trischienoga Kamicha est terra etc. Kako se vidi, reambulator je iskrivio hrvatsko ime. Moralo je glasiti U trišćenoga kamička ili Kod trišćenoga kamička. Od toga toponima oštao je današnji oblik Trišćenica. Postanak je jasan od riječi trijes-grom. Negda, a možda i više puta, u kamen na tome brijevu udario je grom i odatle nastao toponim. Da je moje tumačenje ispravno, potvrđuje mi i pripovijedanje jednoga staroga Splićanina pred tri-deset godina, koji mi je baš na tome mjestu pripovijedao: »Na Trišćenici je ubio grom pred dvadeset godina dvije Bupalove mazg na udaru groma bilo i u davnoj prošlosti kao i u novije doba. Petra tonata spominje se godine 1328. kao granica između Klisa i Splita.«²²

XIII. In Banico (zapravo Barnico – Brnico) est terra magna. Brnici su kod Trišćenice južno od Kile iza lagane kose, po kojoj vodi stari rimski put. Bunari Brnici i danas su u tome kraju, a dobili su ime po riječi br'nije (latinski lutum), što znači kal glib u staroslavenskom jeziku.²³

U XIV. točki zabilježene su zemlje: in Tarbuhovrat, a i crkva S. Mariae de Tarbuhovrat. Toponim se nije sačuvalo niti se ta crkva spominje pod tim imenom u drugim dokumentima. Ispravno je ime Trbuhov rât. Smodlaka izvodi

²⁰ Rački, Documenta, str. 177.

²¹ Smičiklas, II, str. 36.

²² Smičiklas, o. c. IX, str. 437.

²³ Miklošić, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindobonae 1862-5.

slična imena Trnбушac, Trbuk, Trбушci od riječi *trnbuh, trbuk, trbuh*, koja je značila »malo vlaško pleme«. On ne navodi, kojega je jezika i postanja ta riječ.²⁴

Trбуhov rât morao se nalaziti između Brnika i Kamena, jer odmah zatim reambulacija nastavlja nabranjem zemalja: Sub magna petra, a to je očito *Kāme* kod sela Kamena. S južne strane toga kamena bilježi se javna cesta, a taj put postoji i danas, te se zbog strmine svija u serpentinu. Ta se strmina u tekstu izražava riječima: »Supereminet via publica«.

Kāme prošlih vjekova (godine 1227) zove se Magna petra i u već spomenutoj pārnici templara zbog crkve sv. Petra, koja je tu u blizini.

Prvi put se Kamen spominje u darovštini popa Crnote god. 1144. »usque ad excelsum

a selo pod njim kao živ organizam svoje je ime mijenjalo prema razvitku jezika u novi oblik Kamen. U tursko doba Kāme je bilo izvidnica, i na tako uskom prostoru ipak su Turci postavili jednu malu džamiju. Od Kamena vodi put na bunar Gušcer, odakle se kreće prema Kili, a onda skrenuvši na sjeverozapad preko Brbōrana dolazi se u Solin. Tim je putem prošao i reambulator Bartolomej bilježeći ove toponime. Ime je Brbōrana dobro poznato svim okolnim selima. Ispod Kile Bartolomej opisuje teren: »terrulae sive ripellae«, dakle čisto karakteristična formacija dalmatinskoga primorja, gdje se tle diže stepenasto, a te »zemljice«, nazvane lastve i lastvice vrlo su malene, i naravno da im je bila niska cijena, osobito kad su bile neobrađene, da su se prodavale i za 300 glavica luka.²⁵

Kod Brborana naznačeni su kao nadbiskupovi međašnici baštinici *Petri Pecinae*, možda pradjeda Marulića, koji su nosili nadimak Pecinić.

Kamenito zemljište s južne strane Brbōrana po reambulaciji zvalo se Plokita (quod slavice Plochita dicitur). Ime dolazi od latinske riječi, placatus, od koje je i naša ploča. U blizini Splita ima i drugi lokalitet, koji nosi isto ime Plokite, na današnjoj Solinskoj cesti.

Od Brborana reambulatori starim putem polaze na Dujmovaču, »aqua sancti Domnii«. Taj pravac od Brborana do Dujmovače za doba hrvatskih vladara označivao

Voda sv. Dujma jest potok, na kojem se nalazi crkvice sv. Dujma, sagrađena na mjestu, gdje je po legendi opočinula četa, koja je prenosila kosti sv. Dujma iz Solina u Split. Legenda pripovijeda, da su ožednjeli, a nije bilo u blizini vode, pa je zagovorom sv. Dujma čudesno iskuljala. Pisac legende po svoj prilici nije bio na tome mjestu, kad nije znao, da je ta okolica vrlo podvodna i da usred ljeta ima tu dosta vode. U starini na tome mjestu bila je sagrađena crkvice, koju je godine 1747. proširio Splitsanin Petar Bakić de Lak, biskup

hunc e silice in translatione corporis s. Domnii prodigiose exertum deinde

²⁴ Smodlaka J., Imena mesta i meštana na tlu Jugoslavije, II prilog Vesnika za a. i h. d. sv. LII, Split 1946, str. 55.

²⁵ Rački, Documenta, 130, V. Novak, Supetarski kartular 113.

²⁶ Katić L., Zadužbine hrv. kraljice Jelene na Otoku Solinske rijeke (Primila za »Rad Jug. ak. zn. i umj.).

soli alluvione diutissime obuductum, devotio Petri Bakich de Lak, episcopi bosnensis et diacovensis, egesta humo, patriae utilitati restituit novoque ampliori sacello decoravit anno MDCCXLVII.« »Ovo vrelo, koje je za prenošenja tijela sv. Dujma čudesno iz kamena udarilo, pa zatim dugo vremena bilo zatrpano nanosom mulja, pobožnost Petra Bakića sku vine i uresila novom širom crkvicom godine 1747.«

Već je Cosmi godine 1682. u svojoj vizitaciji zabilježio, da je kapela – naplavom vode gotovo zasuta, a u to doba zvala se Solinčica. Ladislav je zabilježio kod Dujmovače solane »super salinas s. Doimi«. Po drugim dokumentima zna se, da su solane davale dosta soli, jer je tle vrlo pogodno, plitko more u blizini i slatka voda sv. Dujma. Sol se dijelila na tri dijela, jedan je pripadao Općini, drugi nadbiskupskoj Menzi, a treći onome, tko bi unajmio solane.

Bartolomej bilježi jednu zemlju u blizini Dujmovače »in modum basacearum«, dakle sličnu bisagama. Jedna zemlja s južne strane kapele sastoji se od dvaju dočića, a među njima je mali greben. Nije li tu vidio Bartolomej?

Bartolomej ne opisuje ove zemlje potanko, jer je to učinio Ladislav. On spominje Suhi most – »Ad pontem siccum«, kojemu je s južne strane Stinica, a sa sjeverne *Consciza*, zapravo današnja Kosica, brijeg kamenja i zemlje, koji se proteže od Vranjica i preko te Kosice provedena je sinjska željeznička pruga. Ova se Kosica zove i Mala kosa. Stari popis dobara ženskoga samostana sv. Benedikta u Splitu iz godine 1144. i Crnotina darovština iz iste godine zovu jednu zemlju u blizini *Doltio de Cobscaco*, pa je ova bilješka bila presudna kod dokazivanja, da povelja Zvonimirova i druga Stjepana II. u korist toga samostana nisu falsifikati, a opet je to ime dokaz Sv. Benedikta nije potpun dopro do nas.²⁷

Još danas živi toponim Suhi most, a nastao je po Dioklecijanovu vodu, koji je preko potoka na nekoliko lukova prebačen na tome mjestu. Kako je u ljetno doba malo ili ništa vode pod mostom, to mu odatle i ime.

Oba reambulatora zabilježili su u Dujmovači zemlju Sv. Martina u Vranjicu, a Vranjic je u to vrijeme (do 1571) bio posjed i zaselak nadbiskupov, ali crkva ipak ima svoj poseban posjed.

Interesantan je pojav, koliko se održe stari nazivi i kad više ne odgovaraju stvarnosti. Uz nadbiskupove zemlje u Dujmovači nalazile su se i zemlje nekoga Bartholomaei de Florentia, civis et habitatoris Spaleti (po Ladislavu). Kad sam pred tridesetak godina istražujući ove toponime tu se namjerio na jednoga starog Splićanina, koji je kopao zemlju, ispitivao sam, kako zovu pojedine položaje u okolici, a on će mi spontano reći za jednu zemlju: Bartulove njive! Ta se zemlja nalazi istočno iza crkvice sv. Dujma.

Kad za zemlju »in modum basacearum« kaže, da je put iznad nje s njezine južne strane, rašlja cesta, kako se opažalo sve do najnovijega doba, dok se tuda nisu po-

²⁷ Idem, Još o darovnicama Zvonimira i Stjepana II. koludricama sv. Benedikta u Splitu. Vjesnik za a. i h. d. XLIX, Split 1926-7.

mjerili putovi probijanjem novih trasa, ali na Camuciovoj karti iz godine 1571. opaža se račvalište. Zapravo to je javna cesta, koja je vodila iz Solina u Split.²⁸

Iz Dujmovače vraća se Bartolomej prema Splitu i dolazi u Dūje, gdje nalazi »agros archiepiscopales ubi slavice dicitur Na archibischuplie gnive«. Tu je jedan medašnik Thomasius Natalich, Natalić (Božičević), a u doba renesanse oni su od Natalića postali Natalis. Jedna je zemlja medašnica neke klariše »sororis Margaritae Martini in monasterio S. Clarae«, samostanu pod strogom disciplinom zadržala svoju baštinu i mimo propise franjevačkoga reda. Nad putom, koji vodi u Dūje, zemlja je Bogdana Cile, i taj se put sačuvao sve do najnovijega vremena, a ostatak mu se još raspoznaje tamo, gdje ga siječe nova cesta kod »Kefera« (nadimak jednoga vlasnika tamnošnjeg zemljišta). Toponim Dūje Bulić izvodi od latinskog Dūjé su i u staro doba kao i donedavna bile brodarice za Vranjičane, kad se prevoze na splitsku stranu, kako će se kasnije vidjeti.

U XXVI točki stoji: In Pillato sunt multae terrae etc ... Uz Dūje neposredno nalazi se Pijat, u reambulaciji Pillatus, što bi se hrvatski reklo Kosmaš, polje obraslo niskim grmljem, kako je nedavno i bilo, jer je tuda rasla žutilovka, trnje, bunika i slično bilje. I tu »per longum a meridie sunt lapides, qui dicuntur Plochita«, a danas je poviše Pijata Ploča. Via publica sa zapadne strane i danas vodi od Kopilice do Pijata. Lučica Dūje, brodarica vranjička, sad je zasuta zbog radova u sjevernoj luci. Da je i u ono doba bila tu brodarica, kazuje nam »Descrizione della Mensa 1397«, rukopis u splitskom kurijalnom arhivu, gdje na fol. 32 v stoji: »Ad Pillatum prope Barchaneum«, t. j. Kod Pijata blizu Brodarice. Od Pijata krenuvši k zapadu nalazi se luka Supaval, današnje brodogradilište, gdje je negda bila crkva sv. Pavla. Tu reambulator ne nalazi nijednu nadbiskupovu zemlju, već odmah prelazi »In Lagarone est magna terra« (točka XXVII), pa u točki XXVIII bilježi zemlju ad S. Cassianum, danas Sukoišan i Sukoišanska ulica. Tu se valjda reambulator vraćao u grad po završetku dnevnoga posla i uzgredice na putu obišao te zemlje u Sukoišanu, jer bi logično bilo, da iz Supavla i Lagarona pođe na Poljud.

Notarski spis god. 1338. učinjen od primicerija Lukana ima: »In Lagarone similiter magna terra iuxta duas grippas«, a tu u blizini da je crkva sv. Tome. Popis dobara Territorium Sancti Benedicti (1144) donosi: »Est terra ad Lagaronum supra via, quae tendit ad Sanctum Paulum ex parte orientis inter duas grippas«. Za neke je ubikacija Lagaronuma nemoguća, međutim, kad se saberu svi gornji podaci, t. j. Supaval s istočne strane i put, koji vodi k crkvi sv. Pavla, pa dvije glavice u blizini i crkva sv. Tome, onda je jasno, da je Lagaro

Tome stoji u Vizitaciji Priulija godine 1603: »Vidit muros ecclesiae seu capellae Sti Thomae de *Barcagno* destructos.« Prije toga vizitator je pohodio crkvu sv. Nikole u Glavičinama, a poslije sv. Tome dolazi k crkvi sv. Pavla, koja je također kod Brodarice, a valjda su i tu pristajale ladice: »Visitavit ecclesiam seu capellam Sti Pauli de *Barcagno*«. ²⁹ One duae grippae jesu Glavičine,

²⁸ Camucio u *Bullettino* 1913, tabla III.

²⁹ Crkva sv. Pavla spominje se g. 1169. – Smičiklas, o. c. II, 33.

gdje je u tursko doba

par godina nije porušena, kad se tu otvorio kamenolom. U »Territorium Sancti Benedicti« stoji: »Est terra subtus secunda grippa de Lagaronum ... et ipsa terra ex tribus partibus est circumdata cum viis«. Već potonje obilježje Glavica od Lagaronuma i zemlja pod manjom glavicom opkoljena s tri strane putovima daje dosta podataka, da Lagaronum identificiramo s Lorom, a pogledamo li na Camucievu kartu, opazit ćemo, da se pod manjom glavicom sastaju dva puta, jedan od Poljuda, a drugi dolazeći svenju je dakle Lora negdašnji Lagaronum.

Poslije disgresije kod Sv. Kasijana nastavlja se reambulacija na Poljudu i na Špinutu. Poljud, kojemu potječe ime od močvara, kojih i danas tu ima, (paludes) prvi se put spominje godine 1030. u oporuci nadbiskupa Pavla, koji ostavlja prioru (načelniku) Prestanciju crkvu u Poljudu, koju je nadbiskup sagradio, a uz crkvu oporučuje i nekoliko zemalja, koje njoj pripadaju. Prestancij je oko godine 1060. darovao svome sinu Črnomu (Zirno), a ovaj opet svome sinu Dobri, opatu samostana sv. Stjepana pod borovima. Uz crkvu darovao je Dobre i ostali svoj imetak i odrekao se opatske časti 1078. god.³⁰ Dalje u XXIX točki bilježi Bartolomej: In Paludo super salinas est terra etc., dakle i na Poljudu su bile solane.

Od Poljuda uz more dolazi se poljskom stazom do Špinuta. Tamo: In Spinunta ima također nadbiskup svog posjeda. Špinut se prvi put spominje 1096. u istoj ispravi, u kojoj i lokalitet Žnjan, pa Calamito-Trstenik, Bol (Ballo), Sukoišan i Spalazulo. Te se zemlje darivaju samostanu sv. Petra Gumajškoga u Jesenicama.³¹ Špinut je bio obrastao dračom,

njeg

dakle opet dublet toponima Arcuzo-Lučac. U blizini je bila crkvice Sancti Nicolai de Arcuzo. U vizitaciji Priulija godine 1603. opisuje se jedna crkva, koja bi mogla biti istovetna s ovom, naime: Vidit ecclesiam Sti Nicolai de Tulovizza, a ta je crkva ruševna (ab omni parte minatur ruinam), a 1578. u vizitaciji nadbiskupa Ponzonija nabraja se iza crkve sv. Marije od Špinuta crkva sv. Nikole od Tulovice, koja još onda »reparatione indiget«, dakle potreban je popravak. Danas postoji sa sjeverne strane Marjana pod Špinutom morska uvala Tulovica, pa je taj toponim uspomena na crkvicu, koja je tu bila. Budući da je Tulovica u srodnosti s lukom, u koji se spremaju strijele, na prvi čas lako bi se poistovetovali ovi toponimi, ali po dokumentima izlazi, da su bile dvije crkve sv. Nikole, jedna od Lučca, a druga od Tulovice, i to jedna blizu druge, pa su po tome i toponimi različiti.

Odatle je reambulator krenuo prema sjevernoj strani Marjana i zabilježio neke zemlje, kojim su međašnici, koje treba spomenuti zbog interesantnih njihovih imena. To su: gospođa Priba udova Dujma Repca (Dominæ Pribae relictæ Duimi Rebaz) i baštinici Marina Polkovića (terra heredum Marini Polcovich).

³⁰ Rački, Doc., str. 39, 40, 61.

³¹ Ibidem, 177.

Dovršivši reambulaciju u okolici Splita, Bartolomej prelazi na zemlje između rijeke Žrnovnice i Cetine. Kako je taj dio posjeda Ladislav pomnjivo opisao, to Bartolomej preuzima od njega doslovce tekst reambulacije. Ladislav je počeo od posjeda sv. Petra Gumajškoga, koji se nalazi u poljičkim Jesenicama. Toponime toga kraja na temelju i po tekstu Registra toga samostana ja sam obradio dva puta u »Hrvatskoj Smotri« godine 1943. u br. 3-4 i još prije u »Jadranskom Dnevniku« – Split, 1936. br. od 11. IV. i 18. IV. pod naslovom »Jož živi svjedoci hrvatske prošlosti«. I Viktor Novak i Petar Skok pozabavili su se ovim toponimima u raspravi: »Supetarski kartular« (Djela Jug. akad.

spravi »Dvije opatije, sv. Petra Gumajškoga i sv. Stjepana de Pinis u staroj spljetskoj nadbiskupiji za doba narodne hrvatske dinastije, Spljet 1890.« (otisak iz *Bullettino di archeologia e storia dalmata*).

Ovdje ne ću potanje ispitivati ni razlagati već obrađeno pitanje, već ću donijeti samo rezultate moje radnje.

Polazeći od istoka prema zapadu ovako se redaju lokaliteti:

In primis *Ecclesia S. Petri de Gugnai* – zapravo de Gumay. – O toj crkvi pisao je Bulić, a posebice Novak (o natpisu Petra Gumajškoga ovdje nije riječ). Bulić je otkrio njezine ostatke blizu mora u Krilu.

Glavni toponimi su (po Registru i po ovoj reambulaciji): *Pissi rit* – Pšji rt – Pasji rat, danas Mali rat, a još u XVI. stoljeću živ je oblik Pasji rat, kako ćemo kasnije vidjeti.

U Supetarskom kartularu nalazi se jedno čudno ime *Crival rex*, Krivalj kralj. Na razni način naši su povjesnici tumačili to ime držeći, da je pravo kraljevsko. Za

lježen *Crival greben*, danas Krivi greben. Ni u kojem dokumentu iz prošlosti nema spomena kakvom Krivalju kralju, pa nema temelja da držimo, da je to zaista vlastito ime. Ja mislim, da su obje riječi neki prišvarak na pr. Krivi kralj zvali su kojeg savremenika Petra Gumajškoga, svome nadimku nego po pravome imenu. Toponim Krivi greben možda je potekao od njegova imena, ali mogao je nastati i po obliku grebena i nemati ništa s onim nadimkom.

U *Iliricum Sacrum* zapisan je lokalitet *Nuopachie poglie*, a u rukopisu u biskupskom arhivu u Splitu stoji *Na opachie poglie* za ono, što danas Jeseničani zovu *Naplovine* i *Polje*, pa držim, da se to u staro doba zvalo *Na plovače polje*.

Kod stare crkve sv. Stjepana, koja se piše godine 1080. kao posjed splitske crkve, godine 1397. nalaze se *Söline*. Na jeseničkom groblju i danas je ta crkva s ostacima septuma iz XI. stoljeća.

Iz reambulacije znamo za toponime *Zatilje*, *Vrbica* i u *Tugarima Majčin*, pogrešno zapisano *Malčin*. U Češkoj ima selo *Majčin*, pa je ta riječ očito općeslavenska. Iz godine 1080. u *Kartularu monticellum* su današnje *Stinice*, a *Petra* su današnje *Stiničine*.

Ladislav bilježi neki kamen u moru »Zulcuhami«, što bi mogla biti loša latinska grafija, ako nije kriva transkripcija, rata, a staro ime bi bilo Žuljev kami pisan Zulcu kami.

U Registru se nalazi neki presbyter de Orehova, pa držim, da je Orehova bilo naselje, gdje je danas Orij uz more između Naplovina i Solina. Od godine 1080. poznata crkva Sv. Maksim sačuvala se zajedno sa svojim toponimom Sumaksim na jednom povijarku Mosora iznad Jesenica. Oko crkvice nalaze se starohrvatski grobovi, a ispod nje usječen je put u litici, što se u Registru Supetarskom god. 1080. nazivlje Callis sub ecclesia sancti Maximi. – Današnji toponim Brisnik između Sumaksima i Sv. Maksima odgovara Bresteni iz godine 1080.

Ladislav 1397. nabraja zemlje: »In Terstenico usque ad Mlagneve Meie. Videlicet est magna terra cum pasquis, nemoribus, vallibus et collibus, quae vocatur Seheniza subtus Stolbicaz in Terstenico (ommissis) et terra villae Crug«. U Jesenicama danas su Sejenica, Stubica, a potok Trstenik teče ispod Sejenice u more. Dvostruka grafija Ladislavljeva »Mlagneve meie« i »Mlageve megie« nije ispravna. Taj je toponim vrlo dobro poznat pod oblicima: Vljame meje i U Vljameje. Jasno je, da se prepisivač zabunio i mjesto slova V napisao M.

Opisujući zemlje prelazi Ladislav na teritorij sela Podstrane, gdje je stara crkva sv. Martina i valjda je tu i sklopljen u dvorcu Sv. Martina godine 840. mir između kneza Mislava i dužda Tradenika. Stećci, koji se nalaze oko crkvice, svjedoče, kako se tu nastavio život i u XIV. i XV. stoljeću, pa dalje sve do danas. U Podstrani »in Bilai est magna terra ab aqua, quae vocatur Grebevaz ... et supra sub aqua, quae vocatur Cripotin per directum versus Spille, et ab aqua, quae vocatur Garievaz per directum versus mare.« Bilaj je današnji Bile i taj se potok spominje i u Kartularu supetarskomu. Drugi potok Kripotin teče kod crkvice sv. Martina u more, a Grljevac je zapadno od Kripotina. Još je tu i potok Grbavac.

Godine 1187. uz glavu mosta preko potoka spominje se jedan zid (ad caput pontis) i od toga zida postao je do godine 1397. toponim Miriz-Mirac.

Ladislav se vraća opet pod selo Krug u Jesenicama k crkvi sv. Stjepana, koja je već spomenuta kao imovina splitske crkve, a onda nastavlja opisujući okolicu Mutograsa (Mons grassus). Mutogras je brežuljak uz more, a postala je riječ od latinskoga toponima, pa je prešla u hrvatski oblik u akuzativnom padežu, te odbacivši akuzativni dočetak i prešavši *on* u naše *u* postao naš toponim. Interesantno je, da je ovaj toponim u hrvatskom prijevodu prešao na otok Brač. Tamo godine 1205. bilježi se Telsti breg sub Pociuala – Tusti brijeg pod Počivalima.³²

Nabrajajući granice kod Mutograsa Ladislav spominje vodu »Murva«, danas »Mura« na položaju Mrtva lokva.³³

Na ovom položaju Ladislav je jedan dio granica nadbiskupskoga posjeda udario po jednoj osudi iz godine 1251. u parnici između nadbiskupa Rogerija i Nikole, sina Bijelića Petra (Beli Petri), koji je tvrdio, da je te zemlje držao

³² Smičiklas, C. D. III, str. 54.

³³ Pivčević I., Nekoliko poljičkih isprava iz XV. st. (Suplemento al Bull. dia. e s. d. 1908, br. 3–5).

po baštinskom pravu, a nadbiskup dokazao, da je Petrov djed Nikola u prvašnjoj parnici priznao, da su njegovi pređi plaćali za te zemlje terraticum. Opis zemalja u ispravi 1251. uzet je iz montaneja splitske crkve i taj isti opis doslovno je prenio Ladislav u svoju reambulaciju, što je znak, da je pri reambulaciji zaista imao stare dokumente pred očima.³⁴

SOLIN

Od Mutograsa prelazi Ladislav u točki IX na solinski Prosik. Prosik je čitavo selo, pa ga Ladislav potanko opisuje: tu je velik teritorij, tu su šume, zapravo gajevi i razna prava nadbiskupske Menze. Granice toga posjeda ova-ko se opisuju: počevši od puta, kojim se ide iz Splita u Solin, i to od točke, gdje je zemlja samostana sv. Stjepana de pinis, pa prema istoku po Stinici sve do zemalja sv. Jurja Kliškoga, pa odatle pravcem po velikom brijegu sve do kamena nazvana Hlm (pogrešno u tekstu pisano CHIEN) i dalje do zemalja nazvanih Vitaljina (contigua cum terris vocatis Vitalihna).

Potom silazeći

Solinske rijeke prema mlinici samostana sv. Stjepana de pinis i od rečenoga mlina, kako teče spomenuta Solinska rijeka, sve do njezine obale kod mosta i od toga mosta i obale pravcem do otoka Vranjica i od otoka Vranjica prema istoku ili prema istom selu Proniku čitav rât do zida i od zida po Stinici do prvašnjega mjesta i spomenutog puta i zemlje samostana sv. Stjepana – izu-zevši zemlju toga samostana uz put.

Ja sam o Proniku napisao radnju u Starohrvatskoj prosvjeti N. S. II, 1–2. god. 1928. pod naslovom

granica pomogao mi je ubicirati krunidbenu baziliku kralja Zvonimira u lokalitetu »Šuplja crkva«.³⁵

Polazne točke i linije ovih međaša vrlo su važne. Put, kojim se dolazi iz Splita u Solin (a via communi, qua itur versus Salonam de Spaletto), utvrdio je Luka Jelić u svojoj raspravi »Crtice o najstarijoj povijesti Splita«. Taj stari put odgovara današnjem poljskom putu, koji svršava kod mosta uz bivšu Jankovu mlinicu, a preko Stinice prolazi ispod lukova Dioklecijanova vodovoda sve do Drăgovode. Drugi ogranak išao je od mosta prema Stobreču. O toponimu »Chien« Bulić kaže, da je to tvrđavica za turskoga doba, nazvana Kuk.³⁶ No Chien je samo loše čitano i pisano Hlm. (Chlm – Chien). To se razabira i iz teksta ove reambulacije u biskupskom arhivu u Splitu, koji je tekst opširniji nego onaj u Farlatia. Tu se čita, da su Klišani tražili, da granica bude Stinica u Proniku »quendam monticulum seu lapidem in modum monticuli

sika. Vrlo je karakteristično, kako je nastao toponim Vitaljina za zemlje oko

³⁴ Smičiklas, C. D. IV, str. 453.

³⁵ L. Katić, Ubikacije crkava sv. Mojsija i sv. Stjepana u Solinu (Šišićev Zbornik, 1929, str. 69–79). – Idem, Gdje se nalazi krunidbena bazilika kralja Zvonimira (H. Kolo XXIII, 1942). – Idem, Topografske bilješke solinskoga polja (Vjesnik za a. i h. d. sv. LII, Split 1949).

³⁶ Bulić, Car Dioklecijan, str. 24. – Skok, Prilozi k ispitivanju hrv. imena mjesta III, str. 341–3.

Sutikve-Hlma. U splitskom kaptolskom arhivu čuvaju se prijepisi imbrevia-
ture trinaest isprava o tim zemljama.

Najprije je Marko Sucte darovao Ivanu Vitalisu (Joanni Vitali) sve svoje
zemlje kod Sutikve (subtus Sanctam Teclam), ali nasljednici Vitalijevi morali
su voditi dugu i tešku borbu

pokon je morao sam kralj Ludovik
Vitaljina se, dakle, prozvala po tome Ivanu Vitalisu.³⁷

Od Sutikve se silazi k rijeci po brijegu (per ripam), a to su današnje Glavi-
čine u Mravinskom gaju, gdje je društvo »Bihać« godine 1934. otkopalo vrlo
važno starohrvatsko groblje sa 120 grobova. Odatle per ripam usque ad mur-
rum, a taj zid nije drugo nego Dioklecijanov vodovod, koji tuda prosijeca ka-
meniti greben, od čega je postalo ime sela Prosika. Od zida vodovoda dolazi
se na rijeku i na mlin Sv. Stjepana, koji pokazuje, da je »Šuplja crkva« zaista
Zvonimirova krunidbena bazilika, jer kralj Petar Krešimir u svojoj ispravi
godine 1069. daje samostanu sv. Stjepana de pinis mjesto zgodno za mlin »u
blizini crkve sv. Petra na solinskom zemljištu.«³⁸

Današnji lokalitet Šuplja crkva nalazi se baš tu u blizini točke, do koje nas
dovodi reambulacija, a još više topografska karta Calergieva iz godine 1675.
na mjestu Šuplje crkve bilježi ovo: »Vestigie d' un monastero di San Pietro«,
pa je jasno, da je to ona »salonitana ecclesia Sancti Petri«, gdje je Zvonimir
krunjen, a ime sv. Petra našlo se pri iskapanju crkve. Baš proučavanje loka-
liteta na temelju ove reambulacije dovelo me do zaključka, da se u Šuplj^o
crkvi ima tražiti Zvonimirova krunidbena bazilika,

potvrdile.³⁹ Most na rijeci, koji bilježi reambulator, nalazio se, kako je već
rečeno, kod negdašnje Jankove mlinice, koja je bila zapravo kula, što i bilježe
kasniji mletački dokumenti. I most i ml^o
ih Talijani porušili,

Od mosta pruža se međašna crta do Vranjica, gdje je opet jedan stari
za oznaku međaša. I taj je zid postojao sve do godine 1908. kod Vrulje baš
ondje, gdje počinje Stinica, a srušen je, da se tuda provede električna želje-
znica tvornice Majdan. Bio je naočit, sagrađen od velikih blokova poput ci-
klopskih zidova.⁴⁰

Kad se pregledaju sve ove granice i lokaliteti, onda je jasno, da je posjed u
Prosiku obuhvaćao velik teritorij od Mravinaca do Vranjica. Da obrani taj
posjed od Klišana, prethodnik Andrije Gvalda nadbiskup Ugolino de Mala
Branca sagrađio je u Prosiku kulu i tu pribivao, kako pokazuju dekreti od
njega izdani i u Prosiku datirani. Ta se utvrda s kurijom dizala baš
Stinicu.⁴¹

Treba istaći, da je Prosik
dužbina kraljice Jelene.⁴²

³⁷ Katić L., Selo Kučine i trinaest isprava o Sutikvi (Starohrvatska prosvjeta III, se-
rija br. 4).

³⁸ Rački, Documenta, str. 79.

³⁹ Katić L., Gdje se nalazi krunidbena bazilika kralja Zvonimira.

⁴⁰ Buličev Bullettino 1913, str. 26.

⁴¹ Katić L., Solin od VII. do XIX. stoljeća. (Izići će godine 1956. u Prilozima Konzerva-
torskoga zavoda u Splitu).

⁴² Zadužbine hrv. kraljice Jelene.

U biskupskom arhivu splitskom nalazi se prijepis nekoga montaneja iz godine 1338., koji ovako počinje: »De terris sanctae Mariae de S-a. Hoc est territorium sanctae Mariae de Ottaz«. – Smičiklas je krivo nadopunio ono S-a – de Spalato,

teritorij sv. Marije od Otoka (de Ottaz).

U tome montaneju, koji je vrlo star, jer se kao takav označuje već 1338. g., zabilježene su uz ostale i ove zemlje u Prosičku, koje smo malo prije nabrojili. Darovštinama ugarsko-hrvatskih kraljeva po utrnuću samostana kod Gospe od Otoka, pripale su te zemlje splitskoj nadbiskupskoj Menzi.⁴³

Prosič je vrlo plodno zemljište i bio je već za Rimljana obrađivan, pa sam tamo našao tragove rimskoga gospodarstva (tijesak za vino).

Mnoge pogodbe u biskupskom arhivu, koje sklapaju Prosičani sa splitskim nadbiskupima, svjedoče, kako

jali žito po njivama, unajmljivali mlinove i stupe, dakle hili vrijedni poljo-djelci i zanatlije, što još bolje potvrđuje jedan dokumenat, koji je našao Fi-sković, o pogodbi mladog Prosičanina sa zidarskim majstorom u Splitu za pouku u zidarskom zanatu. Sve se zbivalo u XIV. i XV. stoljeću malo prije, nego će Turci opustošiti ovaj cvjetni kraj.

Najvažniji posjed nadbiskupov u Solinu bio je Gospin Otok s mlinicama i raznim pravima. Taj se posjed čvrsto utvrđuje ovim riječima:

»Item terram et totam insulam S. Mariae de Otech cum omnibus scupellis et aquimolliis, seu insulis parvis et pertinentiis infra fluvium Salonae positis, et ex vigore et tenore privilegiorum et litterarium spalatensis, et ex antiqua consuetudine hactenus observata, cuius memoria non est, nec reperitur in contrarium.«

Dakle nadbiskupu pripada Gospin otok sa svim ostalim malim ostrvima i pripadnostima na Solinskoj rijeci, po privilegijama i pismenim dokumentima splitske crkve i po starom običaju, koji se dosada obdržavao i kojem nema pametara niti se nalazi, da se tko tome protivio. Zatim nabraja potanko: nadbiskupu pripada jedna mlinica sa četiri mlina, koji melju od pamtivijeka na korist nadbiskupovu, tom jedna kuća (na rijeci) s dvije stupe. Osim toga utvrđuje reambulator pravo nadbiskupovo na izvanredan porez skoga kamena na Solinskoj rijeci nadbiskup prima svake subote šest sekstarijola čistoga pšeničnog brašna, a svaki je sekstarijol $\frac{1}{12}$ starića, po prilici to sve iznosi 3 kg. To pravo iznosi reambulator iz »regalia«, t. j. regalnoga prava na porez, koje je darovano nadbiskupu od kraljeva (po tradiciji splitske crkve od Bele II. god. 1138). Ne plati li mlinar taj porez, nadbiskupovi ljudi imaju pravo dignuti s mlina *senj* i *papricu*, osovinski dva najglavnija dijela mlinskoga postrojenja.⁴⁴

U XI točki Ladislav navodi ostale zemlje Gospe od Otoka, t. j. zemlje s južne strane Stinice i Kosice, dakle tamo oko Dujmovače. Tu se spominju veći i manji lukovi vodovoda, »koji se hrvatski zovu *krnji luci*«, a te nam riječi i nazivi vodovod. Jednu od tih zemalja preteo je Klišanin Stipko Marić.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Katić L., Solinski mlinovi u prošlosti (Starohrv. Prosv. III, sv. 2).

Iza toga niže zemlje kod solinskoga amfiteatra i kod crkve sv. Mihovila, koje se protežu usque ad petras magnas, a zatim zemlje kod Bunja.

Te velike stijene jesu kod Vukšića kuća, zapravo greben, na kojem se diže crkvice sv. Nikole, koja se začudo ne spominje, premda je u to vrijeme postojala, jer savremenik ovih događaja ban Nikola Gorjanski izdao da se ne smije dirati u njezin posjed. U knjizi »Diritti decimali« na fol. 52 verso do 53 verso nalazi se prijepis: »Exsumptum ex Originalibus in papiro cum sigillo impresso cerae viridis existentibus in Archivio Archiepiscopali Spalatensi«. U tome Nikola Gorjanski (Nicolaus de Garra Regnorum Dalmatiae et Croatiae Banus) naređuje nobili et egregio viro Magistro chich nostro in dictis Regnis vicebano, neka prisili sve ljude Livna, Omiša, Poljica, da Andriji nadbiskupu Osića, koji se nalazi u medašu Srinjina i da se nadalje nitko ne usudi miješati se u posjed zemalja crkve sv. Nikole poviše Solina »... nec se aliquis praesumat intromittere in terris seu possessionibus Ecclesiae Sancti Nicolai super Salonom«. ⁴⁵

Napokon se nalaze zemlje u Slanomu, koje također pripadaju nadbiskupu, a bile su nekad posjed Gospe od Otoka. Toponim Slano još se upotrebljava za zemlje na zapadu od crkvice sv. Kaja i bliže tvornici cementa. Reambulirajući ove posjede nadbiskupove u Solinu kao nasljedstvo poznate Jelenine crkve Gospe od Otoka, Ladislav je dopro do Bunja, lokaliteta na sjeveru spomenute crkvice, a to se ime do danas sačuvalo za taj predio. Sve ove posjede pobilježio je Ladislav po montaneju, kojega se prijepis zgotovio 1338., kako je već spomenuto, a to se očito vidi po tome, što je zadržao isti red posjeda kao i taj prijepis. ⁴⁶

Završivši reambulaciju u Solinu, Ladislav je prešao u selo Srinjin u Poljicima.

SRINJIN

Selo Srinjin prvi put se spominje u XI. stoljeću godine 1080. Kod jednoga posla svjedoči Dujam iz Srinjina (Duymus de Srenine) ⁴⁷, pa onda godine 1106. u parnici između Grgura, opata Sv. Petra Gumajskoga i Teobalda upravitelja crkve sv. Mojsija kod Mutograsa, kada svjedoče svećenik Klement iz Srinjina i svi Srinjinjani. ⁴⁸ Pri tome reambuliranju Ladislav je imao u ruci ispravu Gejze II. iz godine 1158., kojom potvrđuje nadbiskupu Gaudiju darovanje kneza Branimira. ⁴⁹

Srinjin kao jedna od najstarijih kmetskom kao i Sućurac, te daje $\frac{1}{4}$ od svega priroda: vina, žita i voća. ⁵⁰
Ladislav

⁴⁵ Cosmi, Relazione – Sommario delle Ragione decimali, fol. 61, Diritti decimali, str. 52–53 u Arhivu Biskupske kurije u Splitu.

⁴⁶ Smičiklas, C. D. X, str. 393–396.

⁴⁷ Novak V., Supetarski kartular, str. 228.

⁴⁸ Idem, ibidem.

⁴⁹ Smičiklas, C. D. II, 86–87.

⁵⁰ U Relazione Cosmija, fol. 27.

mlinove i ostale pripadnosti, a onda opisuje granice: s istoka su Lipe gomile, danas nazvane Gubaške gomile, koje se nalaze sjeverno od današnjega komšiluka Osića, i voda Brisnik, a vrelo istoga imena nalazi se u Srinjinu. Od Brisnika ide granica ravno prema vrhu Peruna (versus montem et cacumen montis), pa po bilu gore na pogled crkve sv. Jurja i prema zapadu k mjestu zvanu Choraz. Crkva sv. Jurja danas pripada selu Podstrani, a Korac je vrh Peruna. Od Peruna granica se proteže do Male Zavale, do nekoga kamena, na kojem je uklesan križ. Mala Zavala sada se nalazi kod crkve starog sv. Nikole. S južne je strane potoka Mala Zavala, a sa sjeverne je Velika Zavala. Gdje je u ono doba bio uklesan križ u kamenu, tamo je kasnije uklesana knjiga kao znak međaša nadbiskupskih dobara. Ta se knjiga još danas vidi i taj se predio zove »Libar«. Riječ Zavala znači malu dolinu uz potok. Bartolomej nije ovdje preuzeo reambulaciju Ladislavljevu, već je u svojoj točki LXXXVI teritorij župana Osičkoga potanje opisao zajedno sa Srinjinom. Granica počinje: »A quadam stampa, quae slavice dicitur *Chameniza*, ubi dicuntur *Arudine*«, t. j. od Kamenice na Rudinama međaš je između Srinjina i Osića. »De Chameniza prospiciendo versus meridiem est Zavolat (!) et de Zavalam (!) recto tramite per medium Discza Grisza in loco vocato Ude Laze«. Tu je, dakle, Kamenica izdubena u stijeni na Rudinama kod Osića (rudina je pašnjak na brežuljku, a i ravnica poput seoskoga trga), odatle se kreće prema jugu na daM šnu (Discza Grisza), pa na Hude laze. Dalje nastavlja Bartolomej kao i Ladislav i na koncu bilježi gomilu Rivicu, možda je to na današnjoj Sridivici, povijarku Peruna, potom teče granica prema vodi Višak, danas je tu komšiluk s crkvom sv. Ivana Krstitelja na Višaku između Srinjina i Sitnoga i natrag na Kamenicu.

Svi su se naznačeni toponimi sve do dana današnjega sačuvali, pa kako se nalaze u darovnici Gejze II., znak je, da je tu ispravu reambulator upotrebio pri svome poslu.^{50a}

Začudo, da postoje dva falsifikata, koja rade o pravu paše u Sitnome, što ga Splićanima tobože daje kralj Zvonimir na molbu nadbiskupa Lovrinca.

Prvi falsifikat je povelja Zvonimirova od godine 1078. (Rački: Doc. str. 114), a drugi je Kolomanova potvrda iz godine 1103. (Smičiklas

U prvoj povelji kaže se, da nadbis

zajedno sa Splićanima za njihovu i svoju stoku, jer su ih smetali sjedi njegovih i gradskih posjeda. Zvonimir na to dopušta nadbiskupu pašu na svojim pašnjacima, koji su blizu nadbiskupovih posjeda, a pritom nabra-

^{50a} Ovdje je mjesto, da se priopće varijacije tradicije o jednom događaju, koji se zbilo u ovome kraju, što osvjetljuje, kako su se žučljive borbe vodile u ovom kraju zbog posjeda između Poljičana i splitskoga nadbiskupa.

Nadbiskup Rajnerij pošao ovamo, da riješi pitanje svojih prihoda i posjeda, ali u tome sporu poljički su ga Kačići ubili; kako tradicija u Poljicima tvrdi, varičakom mu razlupali glavu. Druga verzija to drukčije prikazuje.

U Sitnome, susjednom selu Srinjina, čuo sam ovo pripovijedati: Neki biskup dolazio u Srinjine na svoje imanje, pa zamolio Sitnjane, da mu dadu u gaju toliko prostora za pašu njegovu konju, koliko obuhvati bivolja koža. Kad su oni na to privolili, biskup rastrigao na kajise kožu i stao na široko pasati po gaju. Nato skočiše Krstulovići iz Sitnoga, a biskup pobježe i Krstulovići za njim pa ga preko potoka na Vilaru ustrijeliše u zatiljak, dok je bježao niz Vilar prema Srinjinu. Gdje je pao, tu je udario knjigom o kamen, pa se ta knjiga i danas vidi u kamenu.

jaju se ti posjedi: Gate, Tugari, Osić, Debric (valjda Dubrava), Dlamoce (možda Močice u Sitnomu), Volari (Vilar?) i Kremene.

Kolomanova

gare, zapravo »Tugari Asseti«, dakle Osić u Tugarima.

Pučka je tradicija kontaminirala ove činjenice: smrt Rainerijevu i zahtjeve, koji se nalaze u dvjema falsifikatima.

SUĆURAC

Ovim se završava Ladislavljeva reambulacija umetnuta u Bartolomejev tekst. Bartolomej dalje nastavlja svoj posao topografskim redom iz Solina prema zapadu i dolazi do najvećega nadbiskupova posjeda, do Putalja ili Sućurca.

Točka XLV glasi: Item ecclesia Sancti Georgi de Putallo raz in Dilato et reductu seu turri de Quzaz cum territorio suo a rupibus montis signatis ex utraque parte usque ad mare et aliis suis iurisdictionibus et pertinentiis omnibus intra hos confines: Incipiendo in mari eund

ad montem et totum ipsum montem, qui vocatur Chosiach, et ibi superius est ecclesia Sancti Lucae Archiepiscopatus eiusdem, et totum ipsum montem usque ad terras monasterii Sancti Benedicti prope Spaletum-versus et usque ad mare.«

Ovaj se opis može doslovce pratiti stopu za stopom u Sućurcu.

Najprije crkva sv. Jurja na brijevu u Putalju, o kojoj je suvišno išta govoriti, jer je vrlo dobro poznata po darovnici Trpimirovoj iz godine 852. i Mutimirovoj od god. 892. Njoj pripadaju *dva sela*, koja su se dosada držala samo kao jedno, a k tomu još i zamak (cum reductu). Ta dva sela mogu se lako ubicirati. Sudzuraz (Sućurac) u Farlatija je in Dilato, tomu nije to selo na moru, jer na moru je samo *reductus*, utočište za nuždu, turris bez stambenih kuća. Turris de Lućac (tako se ima čitati ono Quzaz, jer još postoje u današnjem Sućurcu Lućice) nije selo niti je in Dilato. Godine 1397. još su po današnjem Kaštelanskom polju sela dalje od mora, in Dilato, tamo, gdje su *selišća*. Vlačine su zemlje između željezničke pruge i grobišta Na Hladih. Tu je crkva »Gospe na Hladih«, svetište, koje Sućurani rado posjećuju, jer je to njihova stara postojbina. Upravo tu ispod crkve i grobišta, 50 m k jugu, na lijepoj ravnici, lokalitet je, koji nosi ime Sëla, dakle pluralni oblik imenice selo. Tu je bez sumnje bilo selo, prije nego su se preselili u Kaštel. Kad se pak ta seoba izvršila, još i dalje su zadržali staro groblje na istome mjestu kao i danas, a opći je pojav kod migracija, da se nastave pokapati u staroj postojbini oni, koji se otsele dalje od nje. Gospe na Hladih bila je, bez sumnje, župska crkva staroga sela ili barem područna onoga

Hladih bila su samo jedna etapa spuštanja k moru, pa bi ovako to seljenje izgledalo: U IX. stoljeću starohrvatsko naselje na Putalju, gdje je negda bilo ilirsko-rimsko pastirsko selo, Gospe na Hladih ili Sëla živa još 1397. i konačno

i

ških napadaja, ostaje jedino naselje pod imenom Sućurac, ime, koje je nastalo po Sv. Jurju, patronu crkve, koju je Mislav obdario.

Današnji zamka podigao je Andrija Gualdo, za kojega se i vrši reambulacija, po dopuštenju čac. Drugi dio, u kojem je bila nadbiskupova palača, sagradio je nadbiskup Averoldus godine 1489. i postavio ovaj natpis:

Gloria Brixigenum nullo debilis aevq
Gentis Averoldae Bartolomeus honor
Antistes Spalati
Hoc Mare in Adriatico surgere iussit opus
Anno MCCCCLXXXVIII

Treći dio utvrdenoga i proširenoga kaštela sagradio je Bernard Zane godine 1509., jer su tada bile najteže turske navale, Lateranskom saboru.⁵¹

Tako se od male kule, koju je Gualdo podigao u Lučici, da zaštititi svoje kmetove od provala Vlaha, što su preko brda prelazili i ugrožavali kao nomadski pastiri plodne i obrađene primorske krajeve, razvilo kasnije glavno naselje, u koje su p

Po vizitaciji Priulija doznajemo, da je godine 1603. crkva Gospe na Hladih imala jednu staru sliku na oltaru. Turci nisu dopuštali, da se crkva zatvori drvenim vratima, a oni su bili u neposrednoj blizini. Crkva sv. Jurja u to vrijeme bila je već porušena. Sela oko tih crkvi već su bila potpuno napuštena. Prvi put se spominje Sućurac pod tim imenom u buli pape Celestina III. godine 1192. (Smičiklas C. D. II 251), ali ta je bila falsificirana.

Granice su dobara u Sućurcu iste, kakve čevši od kotla izdubena u kamenu pod morem pravcem k brdu na »Crvene stijene« i onda gore po brdu Kozjaku, gdje je na vrhu crkva sv. Luke, pa čitavo brdo sve do posjeda Sv. Benedikta splitskoga i do mora.

Te je lokalitete se, da se nadbiskupu daje od vladareva posjeda teritorij s istočne i zapadne strane od pećina u brdu (a rupe montis) sve do mora. S obje strane (t. j. s istočne i zapadne) postavljeno je međašno kamenje sa čavlima (ferro signatis). U sućuračkome polju ima predio zvan »Čavao«, i u njemu kuk sa čavlom. Takav čavao nalazi se udjeven u litici gore u brdu kao znak međaša između Solina i Sućurca, a zovu taj lokalitet Biočug.

Kotao u moru, koji bilježi reambulacija, zabilježio je i Calergi karti 1675., pa i danas se taj kraj zove Kotao, a u kamenu, koji oblijeva more, posve je sačuvan izduben kotao.⁵² U blizini Kotla nalaze se zemlje, koje nose ime Kondar i donedavna se tu u zdrobljen u posljednje vrijeme.

⁵¹ Relazione fol. 17r i Liber donationalium principum 70v.

⁵² Cupellus običajna je mjera u Dalmaciji. U Hrvatskoj i Ugarskoj zove se cubulus. Staroslavenski кѣбѣль (k'bl), kabao. Vidi Jireček, Istorija Srba III, 188, 232.

Gdje je solinski Biočug, tu su i litice s toponimom Crljene stine, što odgovara onome iz godine 1397. *saxa rubea*. Biočug u Crvenim stijenama spominje se godine 1407. pri razgraničenju između Smoljevca, posjeda splitskih plemića, i Sućurca.⁵³

Na zapadnoj strani Sućurac je međašio sa selom Krušević, a za znak međaša bio je postavljen jedan stup. U tome selu velik dio polja zvao se Lažane, kao i danas, a nalazi se u Vlačinama, in Dilato. U Kruševiću nadbiskup je imao više zemalja, ali ne na okupu i cjelini, već raštrkane između posjeda privatnika

zemalja samostanu sv. Benedikta
i sv. Mihovila od Lažana.

LAŽANE I OKOLICA

Posjedi sv. Benedikta potječu od darovnice kralja Zvonimira iz godine 1078., kojom je darovao splitskim benediktinkama Pusticu u Lažanima, a tu je darovnicu potvrdio Stjepan II. 8. rujna 1088.

Pokušaj, da se ove isprave proglase falsifikatima, nije uspio.⁵⁴

U Pustici sagradile su koludrice crkvu sv. Kuzme i Damjana i gospodarske zgrade polovicom XII. stoljeća.⁵⁵ Crkva još postoji u seoskom groblju Gomilice, a gospodarske zgrade do nje otkopalo je društvo »Bihać«. Ti se položaji danas zovu različito: Doci, Pod mejama ili Grbić stine.

Crkvice sv. Mihovila i sv. Martina negda su pripadale jednoj župi, od koje su nastala sèla i župe Gomilica i Kambelovac. Crkve su se u staro doba nalazile u današnjim »selišćima«, a to je toponim za sve lokalitete, gdje su prije ležala stara sèla u današnjim Kaštelima. Iz tih selišća pučanstvo se preselilo u kaštele na moru ispred pogibelji turske. Stara su sela bila po sredini između mora i Kozjaka, dalje od mora zbog gusara, a uz vode, kojih ima dovoljno na toj liniji. I Putalj je dobio ime od jednoga zdenca »puteolus«, a taj zdenac i danas daje svježu vodu. Selišće gomiličko leži između crkve sv. Martina (danas Rozarica) i Gospe od milosti i Kruševika.

Ime selišće nalazi se zabilježeno u jednoj ispravi, koja se datira godinom 1123. tobože kao fundacionalna povelja župe sv. Martina i sv. Mihovila. Po mnogim znakovima to je prosti falsifikat. U ispravi nalazi se ime Franciscus, što nije moglo biti poznato u naš prije svršetka XIII. stoljeća, nemoguć je termin parochianus u smislu župljanin u XII. st., podavanja župniku sjećaju

⁵³ Farlati, o. c. III, 388.

⁵⁴ Vidi o tome Novak V., Dva splitska falsifikata XII. stoljeća (Strena Buliciana, Zagreb 1923).

Isti, Analiza razvoda zemalja manastira sv. Benedikta u Splitu (Vjesnik za a. i h. d. 1924 - prilog).

Pobijaju Novaka: L. Katić, Još o darovnicama Zvonimira i Stjepana II. koludricama sv. Benedikta u Splitu (Vjesnik za a. i h. d. 1926/7., Šegvić, u Nastavnom Vjesniku knj. XXXVI, br. 3-4, str. 118. - Vidi i Karaman, Iz kolijevke hrv. prošlosti, Zagreb 1930, str. 213-215. - Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zgh 1952 (Djela Jug. akad. 44) na str. 24. eksploatira darovnice kao poseve autentične.

⁵⁵ Karaman, o. c., str. 205-216.

nas na podavanja, što su ih davali Kaštelani svojim mletačkim feudalcima, pa napokon u samoj ispravi kaže se, da su selišća nedavno napadnuta ex triremis Januensium (od brodovlja genoveškoga), što je moglo biti samo za rata Ludovika Velikoga s Mlečanima, kad su se odvijale borbe između Genovežana i Mlečana u okolici Trogira.⁵⁶ Ako se isporede

godine 1171. (Smičiklas C. D. II, 130.) s imenima u ovoj ispravi iz 1123., mnogo su razvijenija ova iz godine 1123. nego ona iz 1171., a radi se o istome kraju, pa i to je nemoguće. Ipak za proučavanje topografije može se s pouzdanjem upotrebiti ta isprava.

. Bartolomej u XLVII točki navodi jednu zemlju Tōrac, potok, koji se nalazi između Sōlinā i Blata u Gomilici, a nalazi se spomenut i u listini iz godine 1200. (Smičiklas C. D. II 349).

U točki XLVIII zabilježena je zemlja Milobraće blato, koja međaši s javnim putem i zemljom sv. Martina od Kozice (a to je istovetna crkva sa sv. Martinom od Kruševića). Danas lokalitet Blato leži na zapadnoj strani crkve sv. Kuzme i Damjana i zapadno od potoka Torca. Valjda je toponim postao po nekom Milobratu, ali i danas u Gomilici postoji lokalitet Mila Gorica.

U L točki spominje se mjesto Spinae magnae, što odgovara Dračevici u onoj fundacionalnoj ispravi, i nalazi se uz granicu Kambelovca i Lukšića s gornje strane željezničke pruge.

Točka LIII donosi »a(d) macerias bani« – banove gomile. U Gomilici se vide po polju male gomile kamenja, pa je odatle i poteklo padno od Gomila je lokalitet koji je služio kao međaš.

U LIV točki

Stinica, pa zemlja poviše Stinice i onda u t. 55. Iza Stinice, u 56. Pod Stinicom. Ta se Stinica proteže oko željezničke pruge. U fundacionalnoj ispravi ubilježene su zemlje Podstinje (Sub Stiniza) i Super Stinizam. Danas kod željezničke stanice su Zastinica, Stinica i Podstinica.

U istoj ispravi još su Buchavica (pada voda s kruga i buči), ali Buljavica 100 m istočnije od željezničke stanice Kambelovca, Nalin, Topol (zapadno od iste stanice). U tom predjelu nižu se zemlje: Vla^D glavica, Topol, Planiče, benom ispod crkve sv. Martina), Dračevice, Bile, Dolcich prope Chnexach-Dočić kod potoka zvana Knežak. Ovaj Knežak bilježi se u točki L, a postoji i Podknežak, kod kojega je Matijino vrilo.

U razvodu se zemalja Sv. Benedikta godine 1171. (Smičiklas C. D. II 130-132) spominje znak u kamenu Sv. Benedikta, ali ne kaže se, kakav je. U kambelovačkom polju ima lokalitet a dalje

Spille subtus monte ad Laucele, potok bit će današnje Soline, vrelo i potočić zapadno od Torca, a Spilja se nalazi ispod vrela Kruševića, a Krušević je voda pod brdom i liticom. U istoj točki zabilježena je *Gorgona*, krivo pročitana riječ, današnja Grkova, voda poviše Lažana^x zapadno od Spilje.

⁵⁶ Šegvić, Prilog povijesti falsifikata u Dalmaciji (Vjesnik kr. hrv. slav.-dalm. Arkiva 1902. godina IV, sv. 1, str. 56-65).

U parnici između samostana sv. Benedikta i Vučine Vitova Krivonosića (nasi torti – Smičiklas II, 221, 348, 390) spominje se lokalitet Lugo Percina. Smičiklas i V. Novak tumače taj toponim Perčinov lug, no to je pogrešno, jer su to dva lokaliteta: Luko i Peščina. U Gomilici, a i u Kambelovcu, zovu Lūko greben kameniti, koji se svija poput luka, a jedan takav naliči na zmiju. Od tog valjda latinsko ime ovome brdu nad Gomilicom Mons Vipera. Gomiličani znadu za Malo i Veliko Lūko.

S obje strane Lūka prostiru se Piščine.⁵⁷ – Dovle je tekao tekst Ladislavljev, koji je Bartolomej preuzeo u svoju reambulaciju.

Da nastavimo s Bartolomejevom reambulacijom!

TROGIRSKI TETIRORIJ

U točki 52. navodi: in Dilato in loco vocato Chazetina Stiniza, dakle u Vlačinama Kazetina Stinica. Između crkve sv. Lovre u Lušiću i sv. Mihovila u Lažanima postoji lokalitet Katinica. Sredovječna crkva sv. Lovre u Ostrogu bila je kao i današnja posvećena po ondašnjem običaju i sv. Marku. Zbog Ostroga ratovali su Splićani u XIII. stoljeću s Poljičanima Toljenom i Vučetom, o čemu nas izvješćuje Toma Arcidakon (H. S. str. 104–105).

U Splitu bijaše jedna vrlo energična opatica samostana sv. Benedikta po imenu Kača ili Katarina. Ona je vodila u XII. st. duge i oštre parnice zbog posjeda svoga samostana u ovom kraju, pa nije li lokalitet Kazetina stinica i Katinica dobio po njoj svoje ime?

Za ubikaciju ovih toponima i lokaliteta u Gomilici mnogo sam se trudio i već odavna ih ispitivao. Mnogo su mi pomogli pri tome starac Mijo Britvić (1925) i bivši župnik Gomilice i domorodac Don Damjan Pavlov, a ovih posljednjih godina Ivan Carey, izvanredno dobar poznavalac narodnog života, prošlosti i rodova u Gomilici, koji poznaje i svaku stopu u tome kraju.

U LIII točki prelazi Bartolomej na trogirski teritorij, pa odmah na početku skoga teritorija. Taj se stup često imenuje u starim dokumentima, a bio je podignut kod Svetoga Mihovila u Lažanima. Postojao je za kralja Ludovika, jer tada Splićani traže, da međa između njih i Trogirana bude: a columna, quae est in Dilato (Smičiklas C. D. XII, 540).

Uspomena na taj stup usćuvala se u toponimu Stupi tamo, gdje je granica između Kambelovca (splitskoga kaštela) i Lukšića (trogirskoga kaštela). I fundacionalna

u dva komada, kod stupa, gdje imaju granicu Trogirani.« I Bartolomej u točki 64. bilježi: Item ibidem (to jest kod stupa) alia terra, cuius terrae ab oriente et aquilone sunt contiguae terrae Sancti Michaelis de Lasano«. Dakle su te dvije zemlje Sv. Mihovila zaista kod stupa, kad ih bilježe i fundacionalna isprava i Bartolomej, pa je to jedan prilog dokazu, da i ta falsificirana isprava može poslužiti kod ubikacije položaja.

⁵⁷ L. Katić, Još o darovnicama, str. 55.

U 65. točki spominje se Vulcasa Stiniza – Vukaša stinica. Ivan Carev tvrdi, da je to položaj ispod današnje ceste između Lukšića i Kambelovca. Zemlja *Nadoplet* nepoznata je položaja. Je li taj toponim nastao plesti, što znači završiti, dakle zemlje na kraju, na granici?

I Pušavica (Puschoviza) iz točke 67. nepoznata mi je položaja, ali mora biti negdje na moru, jer se označuje »Puschoviza supra Lucizam«.

Točka LXVIII: Item terra in Covaziza suplana. Ova Kovačica pod Planom bit će ispod crkve sv. Lovre u Ostrožinama, jer razvod iz godine 1171. ubi-cira: Est terra subtus vico, qui Ostrog nominatur, subtus Planou«.

Točka LXIX: Zemlja u Gostinju od 100 vretena, a s podneva javni put po obali morskoj i t. d. Gostinj je potok u Lukšiću, granica između toga sela i Staroga kod Sv. Ivana u Rušincu.

LXX. Item terra in Belach et verius in Belai supra Gostin cui ab oriente est Potoch

Divulja.

Točka LXXII: Item terra in Coromazno, ubi dicitur Gomile. Koromačine su u Kaštel-Starome ispod željezničke stanice s istočne strane potoka, a Gomile poviše Bojišća (Sv. Petar od Bojišća). S Gomilama je povezana Ključanica, koja se nalazi na polovini puta između sela Staroga i željezničke stanice. Što Farlati bilježi Chizaniza, to u rukopisu u arhivu splitske kurije stoji Cluzaniza, točka LI glasi: Item terra in Cluzaniza et verius in Craleva ograda. Danas je, kako je sprijeđa rečeno, Ključanica ispod Gomila k jugu; ispod Ključanice je Ograda, koja je izgubila adjektiv *kraljeva* ovdje, ali ima druga Kraljeva ograda istočno od vode Česmilovac, koja se bilježi u točki LXXV: Item ad Spilach apud aquam nuncupatam Zesmina. Te se zemlje ovako nižu: Najprije u brdu je Špiljan, a ispod Špiljana je Česmilovac voda i do nje Kraljeva ograda (današnji toponim) pa još niže poznata crkva Stomorija. U Luciusa ima: Santa Maria de Spliano detta hora volgarmente Stomoria. Biskup trogirski dobio je 1274. godine od pape Grgura X. iz Liona breve, u kojem se nabrajaju njegove crkve Ostroch, Splla, San Pietro.)⁵⁸

U trogirskim spomenicima često se susrećemo s crkvom Stomorijom. Najodličniji dokumenat jest iz godine 1189. (Lucius: Memorie di Traù, str. 496, Farlati:

Godine 1189. neke trogirske porodice (po imenu sudeći hrvatske) Stanko Orebina (oreb = jareb), Bratica Matijin Petar, Stjepan Stumbrada, podžupan, Grubina i Dražina (Draxechna) sagradili su crkvu i nadarili je zemljama. Te su zemlje u blizini same crkve, koja se prozvala Sancta Maria de Spillano, danas Stomorija. U ispravi za oznaku međaša uzimaju se putovi i vode. Putovi vode u Ostrog, k Sv. Jurju de Mirano (danas od Žestinja), pa u Spiljan, a na ovome posljednjem putu su Počivala, po svoj prilici ondje, gdje je crkva, jer se odatle počinje dizati teren i voda je pod crkvom, dakle najprikladnije mjesto za počitak. Tu se počivalo idući u Spiljan i Žestinje, koji se nalaze

koja su imena iščezla. Ime vode Pokrovnik nalazi se u poljičkoj Ostrvici,

⁵⁸ Lucio, Memorie di Traù, str. 89.

gdje su po tradiciji bili na potoku Pokrovniku dvori poljičkih početnika plemena Tješimira, Krešimira i Elema. Također postoji selo Pokrovnik kod Drniša.

Crkva Stomorija bila je u XII. stoljeću župska crkva, i oko nje su se kopali seljani onoga kraja. Grobovi su zasuti zemljom i samo se koji trag opaža. Jednako su bila sela oko obližnjih crkvi Sv. Jurja od Žestinja, Sv. Nikole i Sv. Jurja od Podmorja. Obje crkve sv. Jurja spominju se godine 1189., ali su bez sumnje starije. Crkva sv. Nikole spominje se u darovnici kralja Stjepana II. god. 1089, kojom je zemlje oko sela Raduna darovao samostanu sv. Stjepana de pinis, da namiri dug od 100 zlatnih solida, koje mu je samostan negda pozajmio.⁵⁹ U selu Radunu, kojemu se ime i danas čuje u ustima Kaštelana, a ostalo mu spomena i u prezimenu Radunić, župska crkva bila je sv. Nikole, koja je pred pedesetak godina srušena, a na nadvratnik južnih vrata postavljen je stari prag s neke crkve iz okolice također posvećene sv. Nikoli i na njemu natpis s imenom tepčije Ljubomira. U Radunu je i druga crkva sv. Jurja od Podmorja ili Orišac ispod Šušnjara. Ta crkva i danas je vrlo karakterističan primjer starohrvatskih građevina s jakim kontraforima. Dyggve je ističe kao prototip starohrvatskih crkvi, a njezinu formu izvodi iz arhitekture mauzoleja sv. Anastazija u Solinu.⁶⁰

Okó

cima. Tu je dakle ostala netaknuta prošlost starih kaštelanskih sela, savremenih našoj reambulaciji, pa je hio potreban ovaj ekskurs, da se dočara, kako je izgledao onaj kraj, kad su reambulatori njime prolazili. Sam naziv Podmorje spominje se prvi put u ispravi iz godine 1249., a pod tim se razumijevalo zemljište od potoka Resnika do splitske granice i obuzimalo je tri crkve sv. Jurja od Žestinja, sv. Jurja od Podmorja i sv. Nikole u Radunu.⁶¹

Točka LXXVI navodi zemlje u Bihaću (Biach): ab Aquilone mons et montaneae zemlje su pod samim brdom i dalje je zagorje. Stari dvori hrvatskih vladara, gdje je ime Bihaća povezano s praskozorjem hrvatske državnosti i prvim spomenom hrvatskoga imena. Tu Trpimir, dux Chroatorum, godine 852. izdaje svoju povelju, Actum in loco, qui Biaci dicitur, pa Mutimir 892. godine Actum in Biaci ante fores ecclesiae Sanctae Marthae martyris. U zaključcima splitskog crkvenog sabora godine 1185. priznaje se, da splitskom nadbiskupu pripada: Insuper habeat has ecclesias sanctam Martham, sanctum Petrum de Clobuco etc. Od XII. stoljeća pa do svršetka XIV. žestoke su se borbe vodile zbog posjeda zemljišta od Ostroga do Bihaća. Arpadovići i njihovi nasljednici to su polje davali sad Splitu sad Trogiru. Konačno godine 1358. svršile su razmirice i stup pod Ostrogom obilježavao je granicu. Godine 1397. nadbiskupu je od čitava njegova posjeda u tom kraju u Bihaću ostala samo jedna zemljica i nešto oko potoka Ričice, današnje Ričivice između Kaštel-Novoga i Štafilića.

Crkvice sv. Marte sagrađena je od nepoznatoga hrvatskoga kneza, čije se ime na natpisu cihorija

⁵⁹ Rački, Doc. 149–151. – Perojević, Postanak Kaštela, str. 7 (Izdanje »Bihaća«, Sarajevo 1934).

⁶⁰ Dyggve, History of Salonitan Christianity, Oslo 1951.

⁶¹ Perojević, Postanak Kaštela, str. 7.

LABIN I ZAGORA

U točki LXXXI reambulator prelazi na teritorij grada Klisa, i to na selo Labin i tu opet preuzima tekst Ladislavljeve reambulacije.

Ovaj se opis drži »zavoda« iz godine 1191., kojim se utvrđuju granice: od brda između Smokovice i Labina, pa na put u dolini (danas Drage) kod nekoga hrasta, gdje je s obje strane puta uklesan križ kao znak međaša i dalje preko više zemalja uklesano slovo D(omnius?) i do nekoga kamena, kuda se ide u Suhi dol, gdje su otkrili pod zemljom ili šikarjem znak zvan »vranova noga« i onda prema istoku »do Uvrh Suhidol« (Smičiklas C. D. II, 250). Naravno, iščezli su znakovi međaša, ali postoji još danas put kroz onu dolinu, koja se sada zove Dräga.

Po reambulaciji granica posjeda u Labinu teče međa od trogirskoga teritorija negdje ispod Smokovice u gornjem Segetu, gdje su kameni stupovi u nekom docu prema Trogiru (valjda današnji Trapljeni doci) i odatle k zapadu do nekih gomila i na lokvu, koja se zove Mravnica (kota 365) pa na Smokvi-lac (danas Smokvička kula) i na brdo Labišnicu (danas Labišnica) poviše Smokovice, pa do brda nad Suhim dolom (Suhi dolac). Zatim se nižu Opor i Kamenice. Taj prostrani i teški teren samo je sumarno označen u točki LXXXII, a potom Bartolomej bilježi posjed splitske

Tu uopće ne postavlja međaše, laciiju, već se pozivlje na dokumenta, koja posjeduje splitska crkva.

Nadbiskup je imao

LXXXIII: Item in Zetina est villa Stolaz sa svim pripadnostima, a granice su mu: grob, koji se hrvatski zove »Slapotin greb«, dakle Slapotin grob (u rukopisu u splitskoj biskupskoj kuriji lokalitet Slapotin greb nosi ime Hlapotin greb), tu je neki izvor, koji samo zimi izvire (ruptura aquae gemalis – t. j. hiemalis) i jedna Suhodolina, pa opet neka voda, koja samo zimi izvire

⁶² Ibidem, str. 18. Isti, Najstarija hrvatska zadužbina Sv. Marta u Bijaćima, Sarajevo 1933; Karaman, Iz kolijevke hrv. prošlosti, str. 149.

i položaj »Dochupraz geb«. Kušao je Stolac ubicirati dr. Kalebić, koji je dobro poznao sinjsku okolicu i on ga stavlja u Lučane, čemu se protivi dr. Gunjača,⁶³ koji to pitanje povraća kao neriješeno, a i gotovo bit će nemoguće prepoznati Stolac, jer su točke, po kojima bi se moglo orijentirati, posve općenito opisane, a k tomu i toponimi zbog lošega čitanja slabo tradirani. Aqua hiemalis, koja samo zimi teče, ima više ne samo u Lučanima, nego takvih zimskih voda i potoka puna je okolica Sinja.

Stara je župa Smina i poznata po jednoj darovnici kralja Zvonimira. Nju navodi Bartolomej u točki LXXXIV: Item est villa dictae ecclesiae spalatensis, kako je u Cetini villa Stolac, tako je i u Smini villa jedna, selo, kojemu ne kaže imena reambulator. Nije čitava župa nadbiskupova, već samo jedno selo, a njemu ćemo lako naći ime, ako uzmemo u obzir Zvonimirovu darovnicu iz godine 1083., gdje se čita, da Zvonimir daruje splitskomu nadbiskupu territorium in loco qui Smina nuncupatur, illud quidem, quod Conustina nominatur. To je selo današnje Konjsko.

Smina se nalazi među dekanatima (parochiae), bor 1185. priznao splitskom nadbiskupu.

Još u početku XVIII. stoljeća bilo je živo ime Sminovo, a sada je potpuno zaboravljeno i od stanovnika negdašnje župe Smine.

Smina ili Sminovo jest kraj oko Muća do Neorića i Konjskoga. graphia Sacra Spalatensis« iz XVIII. stoljeća stoji: »In Sminovo ecclesia parochialis Sancti Petri« i »In Much et Sminovo ecclesia parochialis Sancti Petri Apostoli«.

Crkva sv. Petra nalazi kneza Branimira iz godine 888. U tome kraju, ali bliže Klisu, selo je Konjsko u plodnoj krškoj dolini. Oko stare crkve sv. Mihovila ima stećaka, što svjedoči za kontinuitet života do XV. stoljeća, poslije pak poznati su dizdari turški u Konjskomu. Po odlasku Turaka Konjsko plemena Jakovljevića, koje su ime promijenili u Tartaglia.⁶⁴

B R A Č

Bartolomej napokon prelazi na otok Brač, da opiše tamošnji posjed nadbiskupov,

»... primo videlicet est terra maxima apud ecclesias sancti Joannis in valle Po ...«.

Krnja riječ nalazi se i u rukopisu u splitskoj kuriji, pa se može popuniti i Povlje i Postire. Ivan Ostojić, sam Povoljanin piše o tome: »Tu, u nizu zemalja pod rednim brojem 87 (misli na našu reambulaciju – op. moja), stoji i ovo: Nadalje spomenuta crkva i nadbiskupija ima svojih zemalja i posjeda na otoku Braču: najprije ima veoma veliku zemlju kod crkve sv. Ivana u uvali Po ...

⁶³ Gunjača. Topografska pitanja na teritoriju stare Cetinske županije, Izdanje »Bihaca«, Split 1937. – Kako i gdje je svršio hrv. kralj D. Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulu kod Knina. Rad Jug. ak. zn. i umj., 288, Zagreb 1953, str. 310.

⁶⁴ Potanje o Smini vidi u mojoj raspravi: Starohrvatska župa Smina. (Vjesnik za a. i h. d. sv. L).

i čitavu tu uvalu prema jugu uzduž sve do brda. Uz tu su zemlju ili uvalu sa istoka, juga i zapada brda, dok je sa sjevera morska obala i luka.

Je li u okrnutoj riječi Po ... skriveno ime Povelje? Od bračkih uvala jedino povaljska i postirska počinju sa početnim slogom Po ..., uvijek su se u bračko kopno od sjevera prema jugu i imaju crkvu sv. Ivana. Kod povaljske je crkve »veoma velika zemlja« i »čitava uvala« pripadala crkvi. Pak i čitavi opis okolnih brda, njihov smjer i sklop odgovara opisu povaljske luke. Sa svim tim imamo protiv ovakva čitanja veliku poteškoću stavku popisa. Poslije navedenih naime riječi odmah dolazi: nadalje blizu sela Škripa .

mjesto odnosi na Postira.⁶⁵

Vrijedi zabilježiti među kolonima nadbiskupskim u Postirima ove: »Baštinici pok. Nikole i Frane braće Banovčić rečeni drukčije Michieli«, zatim »Baštinici pok. Ivana Michieli rečenog Mede« (Relazione fol. 38). I ovdje jedan od mnogih pojava, kako čisto hrvatske obitelji zabaciše kasnije svoje hrvatsko ime i proglasiše se poslije Talijanima.

Nadalje u točki 88 više sela Postira zemlja je medašnica sv. Duha, i ta crkva još se diže u grobištu postirskom. U točki 89 »Ibidem etiam prope ubi dicitur na Crisie, est terra, quae voca grešno čitanje u riječi *Crisie* i *villa*.

U rukopisu u splitskoj biskupskoj kuriji zabilježena je riječ *Crisiz*, dakle ima se čitati Križić mjesto krizije, što je besmisleno. Također nema smisla villa Gniva rima postoji Križić i blizu njega Njivin dolac.

U posljednoj točki XC govori Bartolomej ovako: »Item iuxta puteos et viam publicam ab oriente est terra, cui ab occidente est Monticulus, sub quo itur ad portum Saplisca.«

Od tih bunara (puteos) danas se svaki nalaze se na putu iz Postira prema Splitskoj. Godine 1687. u Cosmijevoj Relazione na fol. 39r zovu se Studenci vreteni doi appresso Studenzi, terreno vacuo nel confine di Splisca. (Dva vretena neobrađene zemlje kod Studenata na medašu Splitske.)⁶⁶

Brač i Hvar postali su posebna biskupija oko godine 1146., odcijepivši se od splitskoga ordinarija,⁶⁷ ali ipak je splitski nadbiskup zadržao na Braču svoje posjede i tri sela: villa s. Georgii in puncta Bracchiae (Sv. Juraj), S. Joannis in Puncta nigra (Crni vrh u Poveljima) i S. Maria de Postire. Te je crkve godine 1609. pohodio nadbiskup Dominis, kako piše Cosmi u Relazione fol. 71r. Kod restauracije Sv. Ivana Povaljskoga nadbiskup, već samo hvarski biskup po svome izaslaniku Dujmu Hrankoviću. Nadbiskup je poslije držao samo zemlje u Postirima, Splitskoj i Škripu, dok godine 1687. nitko se nije sjećao posjeda njegova u Poveljima, kao što bilježi Cosmi u Relazione na fol. 36r.

I poslije obavljenih reambulacija imao je nadbiskup Andrija Gualdo borbe sa Splitom, koje su se dovršile kompromisom 3. kolovoza 1398.

⁶⁵ Ivan Ostojić, Benediktinska opatija u Poveljima na Braču, Split 1924, str. 167–168.

⁶⁶ Relazione, fol. 39 r.

⁶⁷ Farlati, o. c. III, str. 177.

Od toča

VI Quod nullus audeat judicare familiares archiepiscopi, eiusque villices, nisi ipse archiepiscopus, tum in civilibus, quam in criminalibus.

VII Quod proedia et aliae res positae in Dilato et in Prasce sint sub iurisdictione Archiepiscopi iuxta formam privilegiorum Ecclesiae Spalatensis etc.

IX Quod Archiepiscopus possit introducere in civitatem reditus quosunque recollectos de ipsius possessionibus et eos vendere sine aliquo dacio.

X Quod nullo tempore imponatur tributum in praeiudicium molendinorum Archiepiscopalium.

XI Quod omnes lites Archiepiscopi et aliarum ecclesiarum et Monasteriorum expediri debeant per Curiam civitatis infra duos menses, praesertim super occupationibus bonorum Ecclesiae, iuxta continentiam montaneorum, quodque libri montaneorum valeant et admittantur in iudicio et curia lari.⁶⁸

Nadbiskup je zadržao za sebe jurizdikciju nad Putaljem ili Sućurcom i Prošikom u Solinu, koja

Sačuvao je porez od solinskih mlinova t. zv. Sextariola.

Montaneji crkvenih posjeda postali su službene knjige.

DERIVACIJA POSJEDA NADBISKUPSKE MENZE

Splitška nadbiskupska Menza kroz vjekove je povećavala svoj posjed. Za veća zemljišta i komplekse, koja obuhvaćaju čitava sela, sačuvali su se arhivski dokumenti, većinom kako dokazuju realno stanje posjeda u stalnim vremenskim periodima, a što imamo misliti o falsifikatima, već je izneseno

Najbolje smo obaviješteni o Sućurcu, solinskim mlinovima, crkvama sv. Marije od Otoka i drugima u Solinu, pa o Smini i Sv. Petru Gumajskomu.

Manje zemlje jednostavno bi se uvele u montaneje, za koje smo vidjeli, da su pred sudom vrijedili kao originalni dokumenti.

Prvi posjed, koji je zajamčen ispravom, jest selo Putalj od kojega je nastao Sućurac. Godine 852. Trpimir je svojom glasovitom ispravom darovao crkvi sv. Dujma i njezinu nadbiskupu crkvu sv. Jurja sa svim njezinim pripadnostima hodnik Mislav. K tomu još mu potvrđuje sve, što je nadbiskup već dotada posjedovao u Poljicima

u hrvatskoj državi stekla neke zemlje kupnjom ili kojim drugim načinom. Kad je za nasljednika Trpimirova nastala parnica između splitske[^] skupa i ninskoga biskupa Adalfrede, onda je Mutimir dosudio posjed u Putalju Petru, splitskom nadbiskupu (892).

Putalj – Sućurac najveći je i najvažniji posjed splitske Menze, koji je ona uživala bez prekida sve do agrarne reforme u Jugoslaviji.

Drugi veliki posjed jest onaj u Prošiku i tamo do Dujmovače. Na saboru u Ninu godine 1080. kralj Zvonimir dao je splitskom nadbiskupu Lovrincu, na

⁶⁸ Ibidem, str. 348.

njegovu molbu, crkve sv. Marije od Otoka i sv. Stjepana, zadužbine kraljice Jelene.⁶⁹ U popisu dobara splitske crkve sv. Dujma iz godine 1338. zabilježene su zemlje Gospe od Otoka. To je zapravo prijepis, koji je učinio notar Lucanus, primancir splitske crkve, iz jednoga autentičnoga montaneja, u kojem je stajalo, da je jedan dio toga »copia sive transumptum cuiusdam montanei antiquissimi contenta in alio montaneo«, dakle prijepis staroga montaneja bio je uklopljen opet u drugi montanej. Postojao je, dakle, jedan montanej, koji uvršten u registar dobara splitske crkve, a taj montanej ovako počinje: Hoc est territorium sanctae Mariae de Otaz (Otok), i onda se nižu zemlje Gospe od Otoka.

Ovaj montanej Gospe od Otoka, koji je uklopljen u original, odakle canus prepisivao, nastao je, bez sumnje, prema fundacionalnoj ispravi Jelenuj, koja je propala, pošto su dobra registrirana

To je, dakle, drugi pravni dokumenat za dobra bilješka daje nam vremenski termin, kad je i kako je taj posjed dobila Menza.

Konjsko u Smini dobio je nadbiskup po darovnici Zvonimirovoj iz godine 1083. Ugarsko-hrvatski

pa i posjede tih crkava u Solinu, a kralj Andrija II. godine 1207. predao je i pravo skupljanja sedmičnog poreza od svakoga mlina (sextarioli), što spominje i Toma Arcidakon: Kralj je na molbu njegovu (t. j. Bernarda nadbiskupa) darovao crkvi sv. Dujma sekstariole mlinova Solinske rijeke, a ovi su pripadali banu svake sedmice.⁷⁰ Dakle kralj je prenio na nadbiskupa hansko pravo.

Posjed sv. Mojsija i sv. Stjepana solinskog potvrdio je kralj Gejza godine 1158., pa

Andrija II. godine 1198. i 1207. godine.⁷¹

Svi su ovi posjedi postali poslije obični beneficij.

Posjed je sv. Petra Gumajškoga u Jesenicama i u Poljičkom primorju (Podstrana, Jesenice, Duće) dopao nadbiskupa poslije utrnuća supetarskog samostana.

Podrijetlo posjeda na Braču nije nigdje zabilježeno.

Najtamniji je izvor o posjedu Bartolovštine.

Šišić navodi deset isprava od godine 1067. do 1087., u kojima se spominje samostan sv. Bartula, pa na temelju tih dokumenata zaključuje, da je taj samostan bio kraljevski i da je postojao još prije Petra Krešimira, pa da je poslije izumrća narodne dinastije prešao u vlasništvo ugarsko-hrvatskih vladara.⁷² Dalje kaže, da poslije XI. stoljeća nema više spomena samostanu pa je očito poslije 1087. napušten. Otada se spominje samo crkva sv. Bartula.

Gejza II. godine 1158. dariva i potvrđuje splitskom nadbiskupu Gaudiju »ecclesiam sancti Bartholomei de Tnin cum omnibus pertinentiis suis« (Smičiklas C. D. II, 87). Godine 1180. za bizantskoga cara Emanuela nadbiskup Rajnerij nastojao je urediti svoje posjede, pa je u tome poslu pošao u Bizant

⁶⁹ Toma arcidakon (ed. Rački), str. 55.

⁷⁰ Smičiklas, C. D. II, str. 54, 97, III, str. 70. — Toma Arcidakon (ed. Rački, str. 80 i Katić L., Solinski mlinovi u prošlosti (Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 2, str. 205 i 206).

⁷¹ Karaman, Iz kolijevke hrv. pr., str. 223-224.

⁷² Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 690 i dalje.

k caru, koji je potom naredio svome namjesniku u Dalmaciji Rogeriju, da provjerivši dokumente nadbiskupove je on i učinio.⁷³

U Relazione 1687. Cosmi izričito kaže, da je Emanuel darovao splitskoj Crkvi »opatiju šтина u teritoriju Šibenika«. Ti se posjedi nalaze prema Vrpolju.⁷⁴ Često spominjani crkveni pokrajinski sabor u Splitu godine 1185. uz ostalo dosuđuje splitskom nadbiskupu i crkvu sv. Bartula »habeat has ecclesias sanctam Martham, s. Petrum de Clobuco, sanctam Mariam, sanctum Stephanum, sanctum Moysem, sanctum Bartholomeum«. ⁷⁵

Konačno Andrija II. godine 1207. potvrđuje nadbiskupu Bernardu uz ostalo i »ecclesia sancti Bartholomei de Tnin.«

Poslije Bernarda zanemarili su njegovi nasljednici neki posjed sv. Bartula pa je biskup kninski Nikola I. (1272.–1274.) sagradio lijepu crkvu.

U to vrijeme bio je nadbiskup Petar u Splitu, a njega je papin delegat Gentilis ekskomunicirao i suspendirao zbog loše uprave, pa je nadbiskup napisao ili dao napisati svoju apologiju, u kojoj pojedinačno pobija točku po točku optužbe protiv sebe. Među drugim optužbama bila je i ta, da je neovlašten prodao opatiju

sjed bio zanemaren od pet njegovih prethodnika gradio na opatijskoj zemlji svoju katedralu, onda nije ostalo drugo, nego da se nagodi i primi odštetu od 400 mletačkih dinara, za koje će kupiti drugi posjed.⁷⁶ To bi bio stari posjed Menze kod Knina. Ali Cosmi g. 1683. navodi drugu Bartolovštinu kao posjed splitske Menze, a to se ne može odnositi na Knin, jer je kninski Kapitul bio u to doba pa se ovdje radi o nekoj drugoj Bartolovštini. (Ima Bartulovština i u Morinju kod Šibenika.)

O Srinjinu je već bilo govora, on pripada među prva posjedovanja splitske crkve. Gejza II. 1158. potvrđuje Gaudiju nadbiskupu uz ostale posjede i selo Srinjin, koje je odavna posjedovala crkva sv. Dujma, pa se to dovodi u vezu s darovnicom kneza Branimira. Posjed u Tugarima (zapravo Osić, komšiluk današnjim Tugarima) nadbiskupi su kupili svojim novcem, kako se daje zaključiti po Trpimirovoj povelji.

Labin se prvi put spominje u falsificiranoj Kolomanovoj povelji od godine 1103.: »villam Labenam«, zatim godine 1191. Tu rade zavod zemalja splitski kanonici Katold

Još bi trebalo raspraviti posjed u splitskom polju. Po reambulaciji se opaža, da su se i tu iznosile na zemlje. Ti raštrkani komadići zemalja dopali su Menzu po oporukama, kupnjom i zamjenama po čitavom polju, tako da polju bilo Menzinih 48 komada zemlje, koje je obrađivalo 56 kolona.

⁷³ Smičiklas, C. D. II, 165 i 166–67.

⁷⁴ Relazione, fol. 39 v.

⁷⁵ Smičiklas, C. D., str. 193.

⁷⁶ Farlati, III 302–307; Smičiklas, C. D. VIII, 379–380. – Vidi: Gunjača, O položaju kninske katedrale (Starohrvatska prosvjeta III, serija 2, str. 71–74).

⁷⁷ Smičiklas, C. D. II, 250.

POVRŠINA I PRIHOD

Za godinu 1397. ne možemo točno kazati, kolika je bila površina Menzina posjeda, a još manje, koliki je bio prihod. Ipak nam neku sliku o tome mogu dati makar kasniji podaci iz godine 1687. po Cosmijevoj Relazione, koja daje opći pregled na posjed Menze, a taj se posjed mnogo jer su Turci tada držali Cetinu, a zemlje u Solinu i Smini nisu se po odlasku Turaka vratile

Dakle Relazione donosi ovaj pregled:

Posjed	Obradenih vretena	Neobrađenih vretena
u Sućurcu	5000	2000
u Kaštelima	1216	473
u Splitskom polju	235	—
u Strožancu	400	100
u Poljičkom primorju	800	300
u Braču	105	—
u Šibeniku	480	—
Svega	8236	2873

Dakle obrađenoga zemljišta bilo je 457 ha.

Poprečni dohodak je bio:

Sućurac, Gomilica i Kambelovac kvarata (kvarata = oko 60 kg)

ječma 30 kvarata

pira 20 kvarata

prosa 15 kvarata

boba 15 kvarata

graha 6 kvarata

vina barila 1000 = 660 hl, ulja barila 66 = 44 hl i 56 litara

Splitsko polje davalo je:

pšenice 8 kvarata

ječma 30 kvarata

prosa 7 kvarata

vina barila 60 = 39,60 hl

Poljičko primorje:

za višnje se uhvatilo 120 lira, vina je bilo 120 barila = 79 hl, pšenice je bilo oko 4 kvintala.

Strožanac je dao ječma 14 kvarata, pšenice 6 kvarata i vina 30 barila = 19,80 hl.

Bartolovština je dana u najam za 6 reala = 600 lira.

Trogirska kaštela su iznajmljena za 600 lira. Postira za 5 godina iznajmljena za 186 lira, a za drugih 5 godina za 50 dukata.

U to doba u Splitu je vrijedio cekin 26 lira, a u Mlecima 17 lira.

Na ovu gospodarsku proizvodnju utjecao je društveni feudalnom vlastelinu, koji je u ovom slučaju splitski

Različiti su bili oblici odnosa kolona prema nadbiskupu: kmetstvo, emfiteuza i prosti zakup.

Sforza Ponzoni, nećak Mark-Ántuna Dominisa, prvi je od splitskih nadbiskupa poslije pogibije nadbiskupa Rajnerija stao uređivati pitanje ovoga odnosa. On je zgotovio popis dužnosti kmetova. Ja ga donosim u prijevodu iz talijanskoga originala, kakav se nalazi u istome svesku sa *Relazione Cosmija*.⁷⁸

»Spis učinjen od mons. Ponzonija za vrijeme parnice sa seljacima Sućurca.

Odredbe, koje se imaju (odobriti i saopćiti seljacima), težacima (kolonima) splitske nadbiskupije.

Svi oni, koji su sagradili kućice u dvorištu Sućurcu, imaju te kućice maknuti u roku od dana ... i očistiti dvorište. Nitko ne može prodati drugima zemlje i posjede nadbiskupije, divanje, osim samo svoj rad i poboljšice.

Ako koji od težaka nadbiskupskih hoće prodati svoje poboljšice na nadbiskupskom zemljištu, nadbiskup ima prednost pred svakim, ako on hoće isplatiti cijenu za te poboljšice, i to po procjeni vještaka.

Nitko ne može držati ili uživati posjed nadbiskupije Sućurca, ako ne bude podvrgnut obvezama, teretima, tlakama realnim i osobnim (kuluk) seljaka rečenoga kaštela, već ako bi postao težak koga drugoga, a nadbiskup mu plati njegove poboljšice, ako ih ima, dužan je da ustupi sve, što je posjedovao pod tim kaštelom.

Nitko ne smije izabrati ili promijeniti vrt po svojoj volji, već mora čekati, da mu to odobri nadbiskup ili njegovi predstavnici.

Kuće, koje imaju seljaci, osobito u rečenom Kaštelu, ne mogu se prodati niti otuditi, ukoliko se tiče zemljišta, bez znanja i izričitog pristanka nadbiskupova, koji kod kupovine uvijek ima prednost pred drugima ili mu se ima priznati kakav podarok za njegovo zemljište.

Nijedan dio nadbiskupskih zemalja nema biti izuzet od plaćanja porešice biskupu (dominicale), osim ako je izuzet od prejasnog dužda ili od apostolske Stolice.

Zemlje oranice, kad budu tri godine neobrađene, ostaju na slobodno raspolaganje gospodaru

i to na bilo kojem teritoriju, koji je podvrgnut prejasnom principu.

Iz lugova i s neobrađenoga zemljišta na nadbiskupskom teritoriju nitko ne može sjeći drva za gorivo, osim za svoje ognjište, a da nadbiskup može vazda sjeći drva na tim mjestima za svoju upotrebu po svojoj miloj volji, te nijedan seljak nema svojatati

Ako koji seljak hoće krčiti slične neobrađene zemlje nadbiskupije, ga nema priječiti, ali ako tko svojata prednost u tome, svaki put je gubi, kad ne će ili ne može za jednu godinu krčiti to mjesto ili da barem započne krčenjem, pa da nastavi.

⁷⁸ *Relazione*, fol. 24 v.

U Kaštel-Sučurcu ne smiju se držati stada krava niti vlastita niti unajmljena, da se ne troši krma za orne volove.

Nitko od nadbiskupskih seljaka ne može orati ili obrađivati zemlje podložne Turčinu prema odlukama Senata.⁷⁹

Ne može tražiti vrt na nadbiskupskom teritoriju, tko nije u svemu kao težak (kolon) podložan realnim i osobnim teretima i obvezama prema nadbiskupu.

Svi seljani nadbiskupovi od svih svinja, koliko ih se odgoji i pobije, daju po prvašnjim odredbama nadbiskupu glavu, a ako hoće da mjesto glave dadu pobedricu (lonza), to se ima razumjeti prava pobedrica, to jest čitav hrbat s desne ili s lijeve strane od repa do vrata, a od ubijenih volova jezik i bubrežnjak po cijeni običajnoj u ostalim kaštelima.

Kad se dijele braća, kako dijele zemlje i vinograde, neka tako dijele i vrt, koji im je bio zajednički i neka nijedan od braće ne traži novi vrt, osim po posebnoj milosti, koju mu bude htio učiniti nadbiskup.

Svaki težak rečenog kaštela Sućurca ima plaćati crkvenu desetinu po svome dijelu prihoda, kako čine svi drugi težaci.

Za svako zemljište nadbiskupovo, gdje se god nalazilo, neka se plaća zemljariña (terraticum) nadbiskupu po dijelu, kako se plaća za okolne zemlje njihovim gospodarima, bez obzira na bilo koju povlasticu, koja nije odobrena od apostolske stolice, a još manje na sami puki običaj.

Livade, koje su posvojili seljani Sućurca, imaju se vratiti na slobodnu upotrebu nadbiskupu.

Odredba, po kojoj se ne može nijedno crkveno dobro niti prodati niti okrenuti pod nasljednu daću, niti više nego za tri godine iznajmiti nadarbenika, niti na koji drugi način odsvojiti bez dužnog pristanka starješina i bez potvrde ne samo apostolske stolice, kako traže crkveni kanoni, već i prevedroga dužda mletačkoga. Inače svaka takva pogodba i odsvojenje neka je ništetna, nikakva i bez ikakve vrijednosti.

U vezi s ovim zabilježena su i kmetska podavanja gospodaru. Ta bilješka potječe od nadbiskupa Albana. Za bolje razumijevanje potrebno je označiti vrijeme ovih dvaju nadbiskupa. Sforza Ponzoni bio je nadbiskup od 1616. do 1641., a Bonifacije Albano od 1668. do 1678.

Albano bilježi ovako:

Za svaki vrt, koji ne prelazi jedno vreteno, 2 ili 3 lire.

Od svakoga vola ubijenog u kaštelu jezik, a ne znam na čemu se osniva (običaj), da je od toga izuzet orni vol.

Od svake svinje gojene u selu dio buta, što oni zovu *Zelebnik* (?). To je gnjat ili čolan.

Od janjaca i kozlića

jedan beč (sitan mletački novac), a za svakog janjca jedan solad.

Za svako ulište pčela ili dva solda ili jedan dio meda.

⁷⁹ »Instrumenta« (u Splitskoj biskupskoj kuriji) na str. 217 donose ovu odluku: Responso negativa Domini Marci Barbadico super suplicatione porecta ab archiepiscopo cum collegio, quod sui coloni Sussuraz possent laborare terrena Turcarum. In volumine processuum civilium supradicti comitis. fol. 972.

Dakle nadbiskup je prije molio, da njegovi seljaci mogu obrađivati zemlje susjednih raka, ali to je odbila mletačka vlast.

pravo jurisdikcije s obvezom, da daju $\frac{1}{4}$ od svakoga prihoda: žita, vina, životinja i voća, što su manja podavanja nego u mnogim mjestima, gdje gospodar dobiva $\frac{1}{2}$ ili $\frac{1}{3}$.

Kod takve razlike između prava vlastelinstva težaštine (ragione colonica) seljaci ističu svoje pravo, da mogu po svojoj volji raspolagati ovim drugim, i da ih vlastelin ne može otjerati. Jer su uvijek kao i danas mnoge zemlje bile zapuštene, nadbiskup se Ponzoni mnogo trudio, da prisili težače, neka ih obrađuju i tražio je, da izgube svoje težačko pravo, ako bi se oglušili. Zapodjela se duga parnica, koja je uzvitala mnogo prašine u Mlecima, pri čemu su pobijedili seljaci brane granice protiv Turaka, pa su smatrali seljake čuvarima tih zemalja. Vijeće četrdesetorice zemalja.

Nadbiskup je stao na stajalište već istaknuto, da seljak gubi zemlju, ako je za tri godine ostavi neobrađenu.

Vlastelin je zaista uza sve mnogobrojne zemlje imao malo koristi, ako ih je velik dio ostao neobrađen. Dalje Cosmi kaže, da bi bio dali i desetinu prihoda mjesto dužne četvrtine, baca krivnju na ratove s Turcima, kad su sve veze popustile. Cosmi preporučuje, da se pouče seljaci, neka se ne parbe za sitnice, još da se pouče boljem obrađivanju zemlje i da se predobiju humanošću.

Već se onda davala prednost vinogradima, pa su po njegovu svjedočanstvu govorili težaci: Više vrijedi jedno vreteno vinograda nego deset vretena oranice. Nadalje Cosmi opominje, da se prema gradskim statutima prisile neka zasade masline i smokve i njemu je neshvatljiv njihov nehaj, što ne će da sade masline, premda su maslinici vrlo važni za ekonomiju.

⁸⁰ Kalende zovu zato, jer se taj porez plaćao na prvi dan mjeseca (kalende).

U tome ih treba poučiti i nagovarati.

U prošlo doba osobito su bile plodne zemlje gore pri brdu (dakle u Putalju) i davale su mnogo vina. U doba Cosmijevo bilo je u Sućurcu 580 stanovnika.

Ovdje Cosmi bilježi jednu i danas

Vlaha: U Sućurac su za turskih ratova u XVII. stoljeću uskočili mnogi Vlasi (Morlaki), ali od njih nikakve koristi. On doslovno piše:

»Ovi neprijatelji truda i navikli više ići za stadom negoli obrađivati zemlju na teret su, a ne na pomoć! Štaviše iz rodnoga kraja nisu donijeli sa sobom ništa drugo nego golotinju i glad. Na broj njih 100 sklonilo se u Sućurac i žive na račun starenika.«

Za samo obrađivanje zemalja vrlo je presudno, što poslije smrti kućnoga starješine baštinici ne dijele pojedine zemlje, već svaki tako konačno $\frac{1}{4}$ vlasteoska postaje iluzorna i nestaje je, jer se komadići zemlje ne obrađuju.

Za pitanje, koje je vrste bio nadbiskupov dominij, vrijedno je iznijeti neke činjenice.

Mletačka je vlast tražila od nadbiskupa, da sam snosi troškove za popravak utvrđenja u Sućurcu. Cosmi donosi činjenice, koje dokazuju, da je nadbiskup u prošlosti vršio potpuni dominij nad svojim kaštelom, i to od pamtivijeka. On je vršio sudbenu jurisdikciju isključivši lajičku

pod mletačko gospodstvo, uz ostale pogodbe bila je i ta, da se poštuju prava nadbiskupova, a među njima osobito se naglašuju ta prava nad Sućurcem. Praksa je također pokazala, kakva su ta prava. Nadbiskup je Foconi god. 1583. ekskomunicirao jednoga seljaka iz Sućurca, jer se utekao lajičkome sudu. Štaviše protiv nadbiskupove osude apeliralo se je na Rim i u vremenitim neduhovnim parnicama. Cosmi priznaje, da pri takvom stanju stvari nadbiskup bi imao popravljati utvrde kaštela kao njegov gospodar, ali dodaje, da mu je mletačka vlast oduzela taj dominij

Privato honore non debet premi onere – Gdje nestaje vlast, prestaje teret.

Drukčiji su bili odnošaji kolona u Labinu.

Kako je Labin postao nadbiskupsko dobro, nije se sačuvalo u dokumentima. Prvi put spominje se u Kolomanovoj ta je povelja falsifikat. U »zavodu« godine 1191. on je već utvrđen posjed Sv. Dujma. Glavni dokumenat za Labin

dine 1494. nastala je parnica između Splita i Trogira o pripadnosti i mletačka je vlast osudila, da jurisdikcija nad Labinom pripada Trogiru, a plodouživanje prihoda splitskoj nadbiskupskoj Menzi.⁸² Za turske najezde Labin je potpao pod Turke, ali su seljaci i dalje priznavali nadbiskupska vlastelinska prava i davali od njegovih zemalja $\frac{1}{6}$ žita, a svaka kuća o Božiću jednoga brava, o Uskrsu janje, u predvečerje Duhova sir i (čitavo drva).⁸³ To je terraticum. Međutim poslije Kandijskoga rata i razgraničenja 1670. godine Labin je ostao iza granice kao turski teritorij, pa su seljaci otkazali podavanja, te nije koristila niti intervencija mletačkoga bails kod Porte.

⁸¹ Bona Mensae br. 2 (u spl. bisk. kuriji).

⁸² Libro rosso delle ducali, str. 79–80 (u bisk. kuriji).

⁸³ »Instrumenta«, str. 153. – Relazione, fol. 23 r (u splitskoj kuriji).

Vezir Kara Mustafa odgovorio je bailu: »Poslije toliko vremena sad mi o tome govoriš«.

U splitskom polju na 13 mjesta imala je Menza 58 zemalja sa 235 vretena, koje je obrađivalo 56 težaka. Većinom su to bile plodne zemlje, ali za turskih vremena često su se gubile i vraćale, i prilike važna je činjenica, da su mnogi težaci, pošto su Turci izgubili Klis, napustili svoje gospodare i preselili se na oslobođeno zemljište, što je izazvalo agrarnu krizu u Splitu.⁸⁴

Tu je krizu još više pooštrio pojav, da su neki koloni promijenili zanimanje, te postavši obrtnici ili što drugo nisu već obrađivali zemlje, nego dali drugima u zakup svoja težačka prava, a ovi njima davali dio prihoda. Tako je s jedne iste zemlje supkolon davao dva podavanja, jedno gospodaru, nadbiskupu, a drugo kolonu. Naravno, da nije mogao intezivnije obrađivati polje i radio je samo površno. Ovi nevoljni supkoloni nisu imali ništa svoga, ni zemlje, ni težačkih prava, niti poboljšica.

Poljičko primorje tvore sela Podstrana, Jesenice i Duće. Menza je imala najveće posjede

stana sv. Petra Gumajnskoga. Taj benediktinski samostan prestao slije propasti

jem bi se dalo zaključiti,

stanskoga života nijesu se njegova dobra pribrojila nadbiskupskoj Menzi, već je crkva sv. Petra Gumajnskoga najprije postala

potomc

podjeljivao splitski nadbiskup. U splitskom kaptolskom arhivu postoji dokument od 28. veljače 1362., kojim nadbiskup Hugolin de Mala Branca podjeljuje crkvu sv. Petra Gumajnskoga Stjepanu, biskupu duvanjskome (episcopo Dalmatensi), jer se dotadašnji nadarbenik Vučina odrekao beneficija.⁸⁵

Farlati donosi ime Stjepana, duvanjskoga biskupa, o kojem ne zna ništa drugo reći, nego da je na samostanskim zidinama Sv. Stjepana de pinis bio uzidan kip sv. Stjepana sa ovim natpisom:

Hoc opus fuit factum tempore Domini Stephani Dei gratia episcopi Dalmatiae anno Domini

Taj kipić i natpis pod njim još i danas stoji uzidan u zid sadašnje grobišne crkve sv. Stjepana na starom splitskom groblju Sustjepanu. Ta crkvice sa granitnim stupovima pregrađena i priprosta jedini je ostatak slavnoga samostana, gdje je posljednji Trpimirović odabrao

Farlati nagada, da biskup Stjepan nije mogao zasjesti biskupsku stolicu u Duvnu zbog nesređenih vjerskih i političkih prilika za Tvrtkova banovanja.⁸⁶ Ovaj dosada nepoznati povijesni podatak kao da potvrđuje Farlatijevo mišljenje, jer biskup Stjepan ne bi držao beneficij Sv. Petra Gumajnskoga, kad bi stanovao u Duvnu.

Kad se vijećalo o postavljanju granica poslije morje imalo je pripasti Mlecima, kadli posljednje večeri pregovora turski opunomoćenik pokaza mletačkome komisaru

⁸⁴ Relazione, fol. 25.

⁸⁵ Kaptolski arhiv u Splitu Ser. A, br. 36, str. 6.

⁸⁶ Farlati, o. c. IV, str. 173.

upravljeno Porti, da oni žele ostati pod Tučinom. Nani je morao Nato poturica Zelil-aga, rodom Poljičanin, a negda galiot na mletačkim gali-jama stade silom kupiti prihode sa nadbiskupovih posjeda u Primorju. Porta je za nadbiskupa Albana vratila Menzi ta dobra 1684. i prvi su se Poljičani digli na Turke, a nadbiskup je ponovo došao u posjed onih zemalja, kojih se površina sterala preko 300 vretena.

Glavni proizvod toga kraja bilo je vino, smokve i višnje (gotovo kao i dan danas).

U Poljicima je posjedovao nadbiskup još zemlje u Srinjinu, ali su tu bili drukčiji odnosi prema gospodaru zemljišta nego kod Sv. Petra Gumajskoga Srinjin je davao $\frac{1}{4}$ plodova kao i Sućurac i k tomu i druga podavanja, čemo doskora vidjeti.

TEŽAČKA PODAVANJA

Ova podavanja nisu na svim teritorijima bila jednaka, već po vrsti odnosa težaka, kolon

U Sućurcu je težak bio kmet, kako proizlazi iz bilježaka nadbiskupa Ponzonija i Albana. Čitavo je zemljište gospodarevo, pa i ono, na kojem su sa-gradene kuće, a gospodar kmetovima. Sućurani za svoje kuće moraju davati darove (Exenia).

Na teritorij Sućurca nitko se ne može naseliti, ako se ne podvrgne svim kmetskim teretima realnim i osobnim. Kako se čitavo zemljište smatra nadbiskupovim, pokazuje njegovo pravo, da od plaćanja domnicale-a (poreza vlastelinu) ne može biti izuzeta ni jedna čestica zemljišta u Sućurcu. Ni mali vrtić ne može nitko tu posjedovati, tko nije nadbiskupov kmet. Štaviše, kad su Sućurani gradili crkvu u kaštelu, morali su nasuti more i tu na svojem zemljištu su je i o svome trošku sami podigli »Sanguine suo«, kako napisahu na gornjem pragu crkve. Seljaci su bili dužni kulučiti kod popravljanja kaštela.

Posve je naravno, da su Sućurani bili pravi kmetovi, jer iskonski su bili *servi*, ali se njihov položaj popravljao, pa već i parnica, u kojoj traži, da može svakoga, koji drži neobrađenu zemlju za tri godine, otjerati i oduzeti mu zemlju, a Sućurani pobijaju taj zahtjev, pokazuje, stvo uz potporu mletačke vlasti pomalo pretvara u neku vrstu emfiteuze, t. j. zakupa plodova

Kmet je bio osobno slobodan i mogao je stjecati, mogao je svoju emfiteuzu i prodati (uz nadbiskupovu privolu). Ipak u četrnaestomu stoljeću za doba naše reambulacije još se uzdržava pravo kmetstvo, naravno na hrvatskom teritoriju. Villani (seljaci) Stanin Ljupšić i Bogdin Solčić obećavaju godine 1332., da će biti podložni i vjerni splitskom nadbiskupu Dominiku za čitava svog života.⁸⁷

⁸⁷ Smičklas, C. D. X, 9. – Medini Milorad, O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji, Zadar 1920, str. 32.

Medini je prvi potanje raspravio pitanje vlasnika sredstava proizvodnje i odnos kolona u pojedinim dalmatinskim krajevima. Barada se ne obazire na Medinija niti jednim citatom, već je proširio to pitanje u svojem »Hrvatskom vlasteoskom feudalizmu« na posve svoj način.

posjedovati, ta *servus quidquid acquirit, domino acquirit*.

Dalje nije istina, da oni ne plaćaju desetinu, već se ima smatrati njihovom desetinom onaj četvrti dio plodova, što ga daju nadbiskupu, a nadbiskup je njihov dužnik, koji se mora brinuti za njihovo duševno dobro, ako ne sam osobno, a to po svome vikaru župniku.

Nadbiskupov

kazao razne isprave i mletačke dukale, da dokaže nadbiskupovo pravo. Za ovu radnju važno je, što tvrdi, da u Poljicima sva sela plaćaju desetinu osim Srinjina, koji je također bio darovan »cum servis et ancillis«, pa po tome njegov teritorij pripada u nadbiskupov dominium, ali budući da je u to vrijeme pod Turcima, njegova su se podavanja snizila na 20 dukata.

Nadalje iznosi, da u Kaštelima sva sela plaćaju desetinu, ali u Kambelovcu i u Gomilici ima ipak nekih težaka, koji kao znači, da sve zemlje, nabrojene lonskom odnosu, osim onih nekih u ova dva sela. Ipak je nadbiskup Ponzoni bio nedosljedan, kad kaže, a prije je tražio od njih, da plaćaju desetinu.⁸⁹

⁸⁸ Donazioni e liti del 1551. fol. 6 v - 44 r (u Bisk. kuriji).

⁸⁹ Ibidem, fol. 47.

Uzevši u obzir sve, što je dosada rečeno, čini se, da su samo u Sućurcu i Srinjinu bili kmetски odnosi, a u Kambelovcu i Gonilici samo za neke težake. O Prosiku bili su koloni, većinom emfiteute.

U samome je Sućurcu dne 2. rujna 1446. od nadbiskupa Jakobina Badurija dobio Petar Juridinović, castaldius sive dvornicus villae Suzuraz, za svoju

onis iure«, a te mu zemlje ne može nitko uzeti, i on će ih obrađivati »more boni laboratoris« i može njima raspolagati »salvo iure dominii et terratici... redendo annuatim de dictis terris solitum terraticum et consuetudines et portiones et regalias, onera et servitia debitas et debita«. Nadbiskup ga otad

omnia et singula bona sua sub protectione«. Izuzetan je položaj dvornika Juradinovića među ostalim Sućuranima, ali i on je podložan

Samo podavanje raznih plodova sa zemlje nije posljedica kmetstva, jer i tko je u emfiteuzi i locator, ima jednake obveze to znak, da se agraticum davao od svakoga ploda. Kmetски su odnosi Srinjinu, pa ispočetka i u Prosiku, dok u splitskom prosta emfiteuza, jer je Split razvio odnose između gospodara i kolona prema rimskom radna (locatio operis non rei).⁹⁰

Kad je težak obradio zemlju ili zasadio vinograd, onda je on stekao pravo na nj, koje on ne može izgubiti, pa on može na svoju dara prenijeti svoje pravo na supkolona (Medini o. c. str. 45), na što se tuži Cosimi u svojoj

Različni pravni odnosi seljaka u Sućurcu i Srinjinu i težaka u splitskom polju proizlaze iz toga, što su Sućurani i Srinjani na teritoriju Hrvatske, i to u kraju, gdje je sva zemlja pripadala nadbiskupu sa svim pravima vezanim uz zemljište, dok su Splitsani obrađivali zemlju na dalmatinskom teritoriju, gdje su privatnici bili vlasnici zemlje, pa je prodajom

Kako se postepeno mijenjao odnos između gospodara i težaka, pa se od ropstva prešlo u kmetstvo, a od njega u emfiteuzu (doživotni zakup), daje nam klasičan primjer jedan zakup zemalja

U Ponzonijevim Instrumentima na fol. 82r-85v upisana je pogodba iz godine 1521., kojom nadbiskup »ser Georgio Ravnohod, civi Spalatensi, locavit, cessit unam petiam Archiepiscopatus vretenorum trecentorum vel circa seu quanto sit pascivam et buschivam et incultam p Sancti Petri de Primoria vocato a Puncta de Pasirat (i u reambulaciji i u Registru Sv. Petra stoji »Pasji rat« lat. grafijom) pro libito et voluntate dicti conductoris et heredum et successorum suorum«. Ravnohod se dalje obvezuje, da će nasaditi vinograd, fuerit boni et solerti laboratoris« po splitskom običaju i prema splitskom statutu cum iure terratici, za koji će davati »quintam partem omnium et singulorum bladorum, segetum, mosti olivarum et fructuum generis cuiuscunque.«

⁹⁰ Medini M., o. c., str. 33-34, 38, 43.

Za
škova, dok obradi zemlju.

On ili njegovi nasljednici mogu podići kuću i zasaditi vrt, za što ne će ništa plaćati.

Čini se, da su takvi odnosi bili i u Prosiku i u Vranjicu u to doba, iako je Andrija Gualdo, osigurao za se pravo čistoga feudalnoga gospodara, koji u Prosiku ima pravo dominija i jurisdikcije jedna crkve.⁶⁸ Ti su privilegiji vremenom ugasili, jer su Prosik i Vranjic ostali na splitskom teritoriju, kad je Solinska rijeka postala granicom između mletačkoga Splita i hrvatskoga Klisa, a u doba, kad je Prosik dopao splitskoj Menzi, Solin, Prosik i Vranjic bili su na hrvatskom teritoriju, na kojem su vrijedili hrvatski zakoni i te su prilike ostale iste i za Andrije Gualda, jer je tada bila granica između Dalmacije i Hrvatske tamo kod Dujmovače, kao i za kraljice Jelene.²⁶ Poslije okupacije mletačke 1420. granice su se pomjerile. Evo nekoliko primjera *locationis* iz Vranjica i Prosika:

Dne 21. listopada 1516. Ivan Murić pok. Jure prodaje Jakovu Radiću pok. Ilije iz Vranjica vinograd od 5 vretena in loco Salonarum super terreno et iuribus archiepiscopatus ... salvis et salvo iure archiepiscopatus praedicti, cui solvitur quarta par fructuum.⁹¹

Murić je dakle prodao svoja kolonska preuzeo kolo

Emptio vineae vretenorum septem super terreno archiepiscopatus in Prasa 8. XI. 1461.

1437. *Locatio* terreni vretenorum 30 in puncta Vragnezae cum confinibus facta Radoslava Maroevich pro responsione tertiae partis.

8. V. 1505. *Emptio vineae* sub duabus podvorniciis vretenorum 12 in districtu villae Praszae jurisdictionis Archiepiscopatus cum confinibus salvo iure terratici.

Emptio vineae super terreno archiepiscopatus, pro quo solvitur quarta pars fructuum 8. IV. 1505.

Emptio melioramentorum super terreno archiepiscopatus cum confinibus in confinio Salonae prope ecclesiam Sancti Jacobi via publica intermediente. 8. XII. 1513. (Crkva sv. Jakova bila je župska crkva sela Prosika) *Cessio melioramentorum* duorum hortorum in scopulo Vragnezae super fundo archiepiscopatus facta ipsi archiepiscopo, 1522.

Ovaj sadržaj pogodaba s oznakom, kod kojega su notara učinjene i na kojoj se stranici njegovih
menta u arhivu splitske biskupske kurije.⁹²

Po samome sadržaju i oznaci, kakva je pogodba (*emptio*, *locatio*), jaeno je, da se ne radi o kmetskom već o zakupničkom odnosu, što je osobito kod pogodbe iz godine 1437.: *locatio terreni vretenorum* 30. To je očita emfiteuza, doživotni zakup, koji se može i drugomu ustupiti.

⁹¹ »Instrumenta«, fol. 163.

⁹² Notae diversorum instrumentorum super iuribus archiepiscopatus, quae non sunt extractae in hoc Volumine (na kraju »Instrumenta« u spl. biskupskoj kuriji).

Kod drugih kupnja pravo nadbiskupovo nije svugdje isto, kao u Sućurcu i u Srinjinu $\frac{1}{4}$, već ovdje varira $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ plodova, a o drugim dužnostima nema govora. Kolonus prodaje samo poboljšice, jer drugo i nema na zemlji. Jednom se i nadbiskup služi svojim pravom prekupa poboljšica vrta u Vranjicu.

ZNAČENJE REAMBULACIJE

Reambulacija godine 1397. važna je zbog svoga teritorija, koji se pokriva starim *Ager Salonitanus*. Ona obuhvaća Klišku župu i dio Poljičke, a ima nešto posjeda,

Bez obzira na autentičnost dokumenata njezini su podaci dragocjeno gradivo za poznavanje povijesne topografije, granica i naselja ovoga kraja u Srednjem vijeku zani su zanimljivi i važni

Ona nam daje sliku jednoga dijela grada Splita svršetkom XIV. stoljeća, svjedoči

mjenjuju ih hrvatska, što je znak, da i u gradovima nestaje romanskoga elementa, a na njegovo mjesto stupa hrvatski. Reambulacija nam svjedoči, kako se hrvatska sela još nalaze dalje od mora zbog pogibelji od gusara, ali i kako se počinju zaklanjati u kaštela (Sućurac!) od straha pred Vlasima i time pomjeraju svoja sjedišta.

Reambulacija nam je sačuvala više načina označivanja međaša i time ona čini velike usluge pravnoj arheologiji. Obilje je tih znakova: kod jasena, čavao, kotao u moru, kamenice, hude laze, krnji luci, libar, križ u kamenu, potoci, vode, gomile, stinice i t. d.

Za neke toponime (Prosik), a za druge, kao što je postao je po stablu (Česmina) ili biljci (ljeva ogra

Osobito je važno, da je većina lokaliteta sačuvalo svoje ime usprkos burnim zbivanjima.

Najvažnije podatke Sv. Mariji od Otoka i njezinim posjedima i mlinovima, o Sv. Stjepanu, Sv. Mojsiji, Sv. Jurju od Putalja.

Za historiju privrede dragocjeni su podaci Reambulacije o solinskim mlinovima. Sama Reambulacija bila bi preveć suha, kad je ne bismo osvjetlili ekonomsko-društvenim prilikama onoga doba po zaključcima izvedenim na temelju dokumenata kasnijih vremena, pa je zato trebalo iskoristiti vrela, koja donose činjenice u vezi s posjedima, koji se opisuju u ovoj radnji.

Za kulturnu povijest interesantna u točki LXXX: Ubi ponuntur passus, ponuntur ad mensuram passuum Communis Jaderae, ubi ponuntur modii, ponuntur ad mensuram Communis Tragurii et ubi ponuntur vreteni, ponuntur ad mjere za dužinu uzimlju se zadarske, za obujam trogirске, a za površinu s f s

Ovom Reambulacijom i njezinom obradom zaokružena je slika života nekoliko vjekova u kraju od Omiša do Trogira, a osobito oko Splita. Proučavanje baš ove Reambulacije urodilo je dosada vrlo dobrim plodom. Ubiciranjem lokaliteta u njoj spomenutih uspio sam pronaći dva vrlo važna objekta hrvatske prošlosti: mauzoleja hrvatskih kraljeva (crkva sv. Stjepana) i Zvonimirove krunidbene bazilike. Ta sam dva pitanja obradio u posebnim već štampanim radnjama.

Ovo je samo prilog poznavanju poviješne topografije oko Omiša, Splita i Trogira, a kad se i drugi dokumenti prouče i obrade, onda će nam mnoga pitanja biti jasnija.